

T. C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 'NİN TARIMA YÖNELİK POLİTİKALARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Emine DEMİR

Eskişehir 1991

**Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi**

İÇİNDEKİLER

TABLOLAR.....	VII-VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL DURUMU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN KONUMU VE FİNANSMANI

Birinci Kısım

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL DURUMU

I- PROJE ALANINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

A) Doğal Özellikleri	5
1- GAP bölgesi alanı	7
2- İklim durumu	8

B) Nüfusu	9
C) Ekonomik Durumu.....	11
II- PROJE ALANIN TARIMSAL YAPISI VE BUGÜNKÜ TOPRAK İNSAN İLİŞKİLERİ	
A) Arazi Varlığı ve Bölünüşü	16
B) İşletme Büyüklükleri	17
C) Toprak Mülkiyeti Durumu	19
D) GAP Bölgesinde Arazi Topplulaştırmasının Yeri ve Önemi	20

İkinci Kısım

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN KONUMU VE FİNANSMANI

I- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNE GENEL BAKIŞ	23
A) Fırat Havzası Projeleri	
1) Karakaya projesi	25
2) Aşağı Fırat projesi	25
a) Atatürk Barajı ve HES	25
b) Şanlıurfa Tüneli	26
c) Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali	26
d) Şanlıurfa-Harran Sulaması	26
e) Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması	27
f) Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması	27
g) Bozova Pompaj Sulaması	27
3) Sınır Fırat projesi	27
a) Birecik Barajı ve HES	27
b) Karkamış Barajı ve HES	27
4) Suruç-Baziki projesi	27
5) Adıyaman-Kahta projesi	28
6) Adıyaman-Göksu-Abadan projesi	28

7) Gaziantep projesi	28
B) Dicle Havzası Projeleri	
1) Kralkızı-Dicle projesi	28
2) Batman projesi	28
3) Batman-Silvan projesi	29
4) Garzan projesi	29
5) Ihsu projesi	29
6) Cizre projesi	29
II- GAP PROJESİNİN MALİYET VE FAYDALARI	30
III- GAP PROJESİNİN FİNANSMAN GEREKSİNİMİ	31

İKİNCİ BÖLÜM

GAP'TA TARIMA DAYALI SANAYİ POLİTİKALARI

I- TARIM SANAYİ İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİNİN DURUMU	
A) Tarıma Dayalı Sanayinin Önemi ve Kapsamı	33
B) Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-sanayi İlişkileri	34
C) Türkiye'de Tarıma Dayalı Sanayinin Durumu	35
II- TARIMA DAYALI SANAYİDE DÜNYADAKİ GELİŞMELER	
A) Dünyada Tarım Ürünü Stokları ve Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişmesinde Yeni İmkânlar	37
III- GAP AÇISINDAN TARIM SANAYİ İLİŞKİLERİ	
A) GAP ve Yatırım Alanları	39
B) İstihdam Olanakları	41
C) Yatırım Teşvikleri	42
D) Teşvik Talepleri	45
E) GAP'ta Tarıma Dayalı Sanayinin Kurulmasında Dikkati Çeken Noktalar ve Beklentiler	46
IV- YATIRIMLARIN FİNANSMANI VE YABANCI SERMAYE	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAP'TA TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMA VE KREDİLENDİRİLMESİ POLİTİKALARI

Birinci Kısım

GAP'TA TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMASI POLİTİKASI

I- PAZARLAMA POLİTİKASININ KAPSAMI VE ÖNEMİ	51
II- TARIM ÜRÜNLERİ PAZARLAMA SİSTEMİ	52
III- BÖLGE TARIM İŞLETMELERİNDE VE KURULUŞLARINDA PAZARLAMA HİZMETLERİ VE TESİSLERİ	54
IV- TARIM ÜRÜNLERİNDE ARZ-TALEP VE FİYAT OLUŞUMU	56
V- BÖLGE ÜRÜNLERİNİN TOPLAM TALEBİ	58
A) GAP Tarım Ürünleri İhracatı	60
B) GAP'ta Tarım Ürünleri ihracatıyla İlgili Bazı Öneriler	64
VI- PAZARLAMA POLİTİKASININ FİNANSMAN GEREKSİNİMİ	65

İkinci Kısım

GAP 'TA TARIM ÜRÜNLERİNİN KREDİLENDİRİLMESİ POLİTİKASI

I- TARIMDA SERMAYE VE KREDİNİN ÖNEMİ	67
II- TARIMSAL KREDİ KAYNAKLARI	68
A) Teşkilatlanmamış Kredi Kaynakları	69

B) Teşkilatlanmış Kredi Kaynakları	69
a) Kamu Tarımsal Kredi Kuruluşları	69
b) Tarım Kredi Kooperatifleri	70
c) Özel Teşebbüsler	70
d) Merkez Bankası	70
III- BÖLGE İŞLETMELERİNİN KREDİ İHTİYAÇLARINI TEMİN YOLLARI	70
IV- BÖLGE İŞLETMELERİNİN SERMAYE SAĞLAMA, SERMAYE EKSİKLİĞİNİ TAMAMLAMA VE DİĞER İHTİYAÇLARINDA KURUMSAL YAPININ DÜZENLENMESİ	72
V- BÖLGEDE UYGULANMASI PLANLANAN KREDİ SİSTEMİ	74
VI- TARIMSAL KREDİLERDE FAİZ FAKTÖRÜ	77
SONUÇ	79-84
FAYDALANILAN KAYNAKLAR	i-x

TABLOLAR

<u>Tab. No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	: GAP Doğal Kaynak Potansiyeli	6
2.	: GAP Bölgesi İllerinin Yüzölçümü	7
3.	: GAP Bölgesi Alanın Türkiye ve Diğer Bazı Ülkelerin Alanları İle Karşılaştırılması	8
4.	: GAP Bölgesi İlleri Nüfusları (1990).	10
5.	: Türkiye Sektörel Katma Değeri İçinde GAP İllerinin Payı	13
6.	: İller İtibariyle Sektörel Katma Değer	14
7.	: Yatırımların İller İtibariyle Dağılımı	14
8.	: GAP Bölgesinde ve Türkiye'de Sektörler İtibariyle Yatırımlar	15

VIII

9.	: GAP Bölgesinin Toplam Yatırımlardan Aldığı Sektörel Payları	16
10.	: GAP Alanında Arazi Varlığı ve Bölünüşü	17
11.	: Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal İşletme Büyüklükleri	18
12.	: GAP Yöresinde Toprakta Çalışan Ailelerin Dağılımı	19
13.	: GAP Projeleri Maliyet ve Faydaları	30
14.	: GAP Yatırımları (1990 Fiyatlarıyla)	32
15.	: Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları	37
16.	: GAP Bölgesinde Stratejik Önem Taşıyan Sanayilerin İllere Göre Dağılımı	41
17.	: Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgeler İtibariyle Dağılımı	43
18.	: Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Tarım Ürünleri İhracatı	62
19.	: Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler İhracatı	63
20.	: Bölgede İşletme Gruplarına Göre Borçlar.	71

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü.
DPT :	: Devlet Planlama Teşkilatı.
DSİ	: Devlet Su İşleri.
GAP B.K.İ.B.	: Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
HDT	: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı.
İSO	: İstanbul Sanayi Odası.
KÖY	: Kalkınmada Öncelikli Yöre.
R.G.	: Resmi Gazete.
TOBB	: Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği.
TZOB	: Türkiye Ziraat Odaları Birliği.

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bölgesinde sekiz vilayet mevcut olup toplam ülke yüzölçümünün yüzde 9,5'na denk düşen 72 958 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bölge nüfusu 1990 geçici nüfus sayımı sonuçlarına göre 5.274.714 olup ülke nüfusunun % 9,2'sine karşılık gelmektedir.

GAP sistemi Fırat ve Dicle nehirleri üzerine oturtulan, muhtelif safhalarda devreye sokulmak üzere planlanmış ve inşaatı sürmekte olan enerji ve sulamaya yönelik 13 alt temel projeden oluşan 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralın inşaatını öngören entegre bir yatırımlar zinciridir. Proje tamamlandığında 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7.500 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kW saatlik elektrik enerjisi üretilmesi planlanmaktadır. Halen mevcut 3.081.170 hektarlık ekilebilir alanların sadece % 3,9'u olan 120.740 hektarının sulanabildiği ve bu rakamın proje bitiminde 14 katına çıkacağı düşünüldüğünde, projenin sadece tarım sektörüne yapacağı katkı ve buna bağlı olarak bölgede beklenen diğer gelişmeler hakkında bir fikir oluşturulabilmektedir.

GAP bölgesi, Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biridir. Ülkemizde bölgelerarası gelişmişlik farkının azaltılması doğrultusunda bir araç olarak nitelendirdiğimiz projenin, temel stratejisi; bölgedeki ekonomik faaliyetleri hızlandırarak ülke düzeyindeki bölgelerarası entegrasyonu, bölge düzeyinde ise bölge

içi entegrasyonu sağlamaktır. Bu amaçla bölgeye büyük boyutlara varan bir kaynak aktarımı sonucunda oluşacak gelişmelerin, bir bölge planı kapsamında düşünülmesi ve yönlendirilmesi gereğide kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu amaçla başlatılan Master Plan Çalışmaları ile, bölgede oluşacak yapısal değişiklikleri sektörel gelişme perspektifleri açısından belirlemek, önerilen hedeflere entegre bir bölge kalkınması içinde erişmek ve böylece bölgelerarası dengesizlikleri ortadan kaldırmak amaçlanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu gelişme potansiyelinin değerlendirilmesi için konunun çok yönlü bir kalkınma projesi şeklinde ele alınmasının gerekliliğine kalkınma plan ve programlarında sürekli olarak değinilmiştir. Çok yönlü bir planlama yaklaşımından amaçlanan, bölgenin kalkınmasını daha etkin bir şekilde gerçekleştirmektir.

Bu proje ekonomimizin üç temel sektörü olan Tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün tamamını ilk defa bütünüyle kucaklayan en büyük bölgesel kalkınma projesidir.

Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesinde sekiz ilimizi kapsayan bölgede, sulama ve enerji ağırlıklı projelerin yanısıra diğer sektörlerde, gerekli ilave etüd ve yatırımlarda dikkate alınmaktadır. Çünkü bu proje ile bölgenin ekonomik ve sosyal yapısının büyük çapta etkileneceği ve beraberinde birçok sektörün gelişmesinin gündeme geleceği beklenmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin bir çoğunda olduğu gibi ülkemizde de diğer sektörlerde kaydedilen gelişmelere rağmen, genel ekonomik yapı içersinde tarımın yeri önemini muhafaza etmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Bölgede iktisaden faal nüfusun %70'i tarım kesiminde istihdam edilmektedir. Buradan da bölgenin başlıca ekonomik faaliyetinin tarım üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır.

Tarımsal üretim kaynaklarından en etkin bir şekilde yararlanabilmek için , teknik

ekonomik ve sosyal tedbirlerin bir arada ve uyumlu olarak uygulamaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bölgenin sahip olduğu toprak, su, ve iklim koşulları yılda 2-3 ürün alınmasına elverişli olduğu halde mülkiyet dağılımındaki düzensizlik işletmelerin çok büyük bir kısmının yeterli araziye sahip olmamaları ve üretim deseninin kuru şartlarda üretilen ürünlere dayalı olması, tarımsal üretimde verim düşüklüğüne neden olmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Projesi çok büyük ölçekli ve çok sektörlü bir projedir. Ülkemizin gelişmesinde önemli bir rol oynayacak olan GAP'ın devreye girmesi ile meydana gelecek üretim artışının değerlendirilmesi için gerek tarıma dayalı gerekse tarım dışı sanayilerin kurulması gerekmektedir. Bunun yanında tarıma dayalı sanayiler, gelişme sürecinde tarım dışı sanayilerinde gelişmesine öncülük etmektedir. Bu bakımdan tarıma dayalı sanayiler bölgesel gelişme için stratejik öneme haiz sektörler olarak benimsenmelidir. GAP için hazırlanan Master Planında bölgenin ilk aşamada "Tarıma Dayalı İhracat Bölgesi" haline getirileceğinin ifade edilmesi, olumlu bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Projenin ileride beklenen sonuçları verebilmesi için, en az üretim planlaması kadar üretimin pazarlamasına da önem verilmesi gerekmektedir.

GAP'ın uygulanmasıyla bölgenin tarımsal yapısında meydana gelecek değişiklik, özel bir kredi sisteminde beraberinde getirecektir. Bu konuda bölge üreticilerinin yeterince ve zamanında kredi alabilmelerini sağlamak üzere yeni tarımsal kredi sistemlerinin uygulamaya konulması çalışmaları yapılmıştır.

Bu çalışma da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin genel durumu, GAP projelerinin konumu ve finansmanı ve GAP'ta tarıma dayalı sanayi politikaları ile GAP kapsamında uygulanması planlanan pazarlama ve kredilendirme politikaları üzerinde durulmuş ve konu üç ana bölüm içerisinde incelenmiştir

Birinci Bölümün Birinci Kısımında Bölgenin doğal özelliklerine, nüfus ve ekonomik yapısına değinilerek, bölgede işletme büyüklükleri, toprak mülkiyet durumu ile GAP Bölgesinde arazi toplulaştırmasının yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümün İkinci Kısımında ise, GAP projeleri hakkında genel bir bilgi verildikten sonra GAP projelerinin maliyet ve faydalarına değinilerek, projelerin finansmanı hakkında bilgi verilmiştir.

Bu çalışmanın İkinci Bölümü'nde GAP'ta Tarıma Dayalı Sanayi Politikaları başlığı altında önce tarıma dayalı sanayinin önemi, ekonomik gelişme sürecinde tarım sanayi ilişkileri ve Türkiye'de tarıma dayalı sanayinin durumu ile tarıma dayalı sanayide dünyadaki gelişmeler hakkında bilgi verilerek, GAP açısından tarım sanayi ilişkileri ele alınıp, bu alt başlık altında GAP yatırım alanları, projenin yaratacağı istihdam imkânları, bölgede uygulanması planlanan yatırım teşvikleri ve yatırımların finansmanı üzerinde durulmuş ve daha sonra GAP'ta tarıma dayalı sanayinin kurulmasında dikkati çeken bazı noktalara değinilmiştir.

Üçüncü Bölüm İki Kısımdan oluşmaktadır. Birinci Kısımda GAP'ta tarımsal ürünlerin pazarlanma politikasını ele alıp, bu başlık altında öncelikle pazarlama politikasının önemi ve pazarlama sistemleri hakkında bilgi verilerek, daha sonra Bölgede tarım işletmelerinde ve kuruluşlarında pazarlama hizmetleri ve tesislerine değinilerek, Bölge ürünlerinin toplam talebi, GAP'ta tarım ürünleri ihracatı ve tarım ürünleri ihracatıyla ilgili bazı öneriler üzerinde durularak, Bölgede uygulamaya konulacak pazarlama politikasının finansman gereksinimi hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü Bölümün İkinci Kısımında ise, GAP'ta tarım ürünlerinin kredilendirilmesi politikası başlığı altında ilk olarak tarımda sermaye ve kredinin önemi ile tarımsal kredi kaynaklarına değinilerek, günümüzde Bölge işletmelerinin kredi ihtiyaçlarını temin yolları ve bölge işletmelerinin sermaye sağlama, sermaye eksikliğini tamamlama ve diğer ihtiyaçlarının kuramsal yapısı üzerinde durularak, Bölgede uygulanması planlanan kredi sistemleri hakkında bilgi verilmiştir.

Elde edilen bilgilere dayalı olarak genel nitelikteki araştırma sonuçları ise, çalışmamın son bölümünü takiben sonuç sayfasında genellikle öneriler şeklinde verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL DURUMU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN KONUMU VE FİNANSMANI

Birinci Kısım

GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNİN GENEL DURUMU

I- PROJE ALANINA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

A) Doğal Özellikleri

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ülkemizin 7 coğrafi bölgesinden biridir. Bölge kuzey'den Güneydoğu Toroslar ve Güney'den Suriye ve Irak sınırlarıyla çevrili olup, Fırat ve Dicle gibi iki büyük akarsuya sahiptir. Torosları Adıyaman üzerinden Kuzey Güney doğrultusunda geçen Fırat nehri, daha sonra Batıya yönelerek Kahta ve Göksu kollarını alır ve Karakamışta sınırimızı terkederek Suriye ve Irak ovalarına akar. Fırat nehrinin sınırimız içinde kalan toplam su potansiyeli, yılda 30 milyar m³ civarındadır. Hazar gölü yakınlarından doğan ve Kuzey-Güney doğrultusunda akan Dicle nehri ise Diyarbakır'ın hemen Güneyinden Doğu'ya yönelir ve Botan çayı kavşağından tekrar

Güneye dönerek Cizre ilçesinden itibaren bir süre Türkiye- Irak sınırını oluşturur ve daha sonra Irak topraklarına girer. Dicle nehrinin sınırımız içinde kalan toplam su potansiyeli yaklaşık 16 milyar m³ civarındadır⁽¹⁾.

GAP'ın doğal kaynak potansiyeli Tablo 1'de verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere GAP alanı ülke içinde büyük bir doğal kaynak potansiyeli sergilemektedir.

Doğal kaynak olarak, yörede ülke petrolünün ve Fosfat üretiminin tamamını, hidrolik enerji kaynaklarının, yeraltı sularının ve sulanabilir toprakların % 25'i bulunmakta ve bu kaynaklardan sulama için % 2 ve enerji için % 0,2 si bugüne kadar geliştirilmiş bulunmaktadır. Türkiye nüfusunun 1/11'i Güneydoğu Anadolu proje alanında yaşamaktadır. Bölgenin nüfus artış hızı Türkiye ortalamasının üzerinde olup okur yazarlık oranı ise Türkiye ortalamasının çok altındadır⁽²⁾.

TABLO : 1. GAP Doğal Kaynak Potansiyeli
Türkiye Potansiyelinin

Proje Alanı	1/10
Nüfus	1/11
Sulanabilir Arazi	1/4
Yerüstü Suları	1/4
Yeraltı Suları	1/4
Hidroelektrik Enerji	1/4
Petrol	1/1
Fosfat	1/1

(1) TOBB, GAP ve Özel Sektör, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara,1989, s. 1.

(2) Osman TEKİNEL, " Güneydoğu Anadolu Projesi Türkiye, Çukurova ve Mersin Ekonomisine Muhtemel Etkileri", Ç.Ü. Ziraat Fak. TOBB Tic. ve San. Od. Konsey Toplantısı, Mersin,1990, s. 2.

1) GAP bölgesi alanı

GAP proje alanı Güneydoğu Anadolu Bölgesinde sekiz vilayet yer alır. Bunlar Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'tır. Bölge 36° 35' ve 38° 40' Kuzey enlem ve 36° 24', 43° 00' Güney boylamlar arasında yer almaktadır. Toplam alan 72.958 km² olup Türkiye'nin toplam yüzölçümünün % 9,5' ine karşılık gelmektedir. Tablo 2'de şehirlerin yüzölçümü ayrıca görülmektedir*.

TABLO : 2. GAP Bölgesi İllerinin Yüzölçümü

<u>İller</u>	<u>Yüzölçümü</u>	<u>%</u>
Adıyaman	7614	10.44
Diyarbakır	15355	21.05
Gaziantep	7642	10.47
Mardin	12760	17.49
Siirt	11003	15.08
Şanlıurfa	18584	25.47
Toplam	72958	100.00

Tablo 3 de de bölgenin toplam yüzölçümü ile Türkiye ve diğer bazı ülkelerin yüzölçümlerinin ayrı ayrı mukayesesi görülmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi GAP alanı 2.4 kez Belçikadan ve 1.7 kez'de Hollanda'dan büyüktür. Ayrıca Avusturya'nın % 87 Güney Kore'ninde % 74'üne eşittir⁽³⁾.

* Batman ve Şırnak ilçeleri 1990 yılında il olarak kabul edilmişlerdir. Bu ileri yüzölçümleri hakkında henüz bir bilgi edinilememiştir. Batman Siirt ili, Şırnak Mardin ili yüzölçümü içinde düşünülmelidir.

(3) Aytekin BERKMAN, " Agricultural Development and GAP", İSTANBUL CHAMBER OF COMMERCE, issue: 25, İstanbul, 1989, page 20.

TABLO : 3. GAP Bölgesi Alanının Türkiye ve Diğer Bazı Ülkelerin Alanları ile Karşılaştırılması

<u>Ülkeler</u>	<u>Alan (km²)</u>	<u>GAP Alanı (%)</u>
GAP Bölgesi	72958	—
Türkiye	774815	9.42
İngiltere	224820	32.45
Hollanda	41508	175.77
Belçika	30519	239.06
Avusturya	83855	87.00
Gine	245790	29.68
Güney Kore	99031	73.67
Uruguay	176215	41.40

Kaynak: Aytekin BERKMAN, " Agricultural Development and GAP", ISTANBUL CHAMBER OF COMMERCE, issue: 25, İstanbul, 1989, page 20.

2) İklim durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi tipik bir kara iklimine sahiptir. Gece ile gündüz sıcaklık farklarının çok yüksek olduğu bölgede yazlar çok sıcak ve kışlar soğuk geçer. İlkbaharın erken ve sonbaharın geç donlarıyla yaz aylarının yüksek sıcaklıkları, bitkisel üretimi sınırlandıran iklim olaylarıdır. Bunun yanında yıllık ortalama yağış 200-300 mm gibi düşük seviyede gerçekleşmekte ve böylece su eksikliği en önemli etken olma özelliğini sürdürmektedir. Yıllık ortalama yağış, bölgenin güneyine inildikçe azalmaktadır. Bölgede şiddetli bir yaz kuraklığı hüküm sürmekte olup, Haziran-Ağustos döneminde ortalama yağış 10 mm civarında olmaktadır. Yağışın %48'i kış %33'ü İlkbahar %17'si sonbahar ve %2'si yaz aylarında düşmektedir. Ortalama nispi nem %54 Olmasına rağmen, yaz aylarında %20'nin altına düşmektedir⁽⁴⁾.

(4) TOBB, a.g.e., s.3.

B) Nüfusu

GAP Bölgesi 1985 yılında 4.346.947 olan toplam nüfusu 1990 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçlarına göre 5.274.714 'e ulaşmıştır (Tablo 4). Bu rakam %21,5'lik bir artışı ifade etmektedir. Buna göre Bölgenin yıllık nüfus artış hızı ‰ 43,12'dir. Aynı dönemde Türkiye'nin nüfusu %12,4 artarak 50.664.458'den 56.969.109'a yükselmiştir. Ülke nüfusunun artış hızı ‰ 23,46'dır. GAP Bölgesinin nüfusu ülke nüfusunun yaklaşık iki katı bir hızla artmıştır.

Bölge nüfusunun ülke nüfusu içindeki payı 1985 yılında %8,5 iken 1990 yılında %9,2'e yükselmiştir. Ortalama nüfus yoğunluğu GAP Bölgesinde 72 kişi/km² iken Türkiye genelinde 74 kişi/km² dir.

Bölge nüfusunun yaklaşık %56,2'si kentsel merkezlerde yaşarken bu oran kırsal kesimde %43,8'dir (Tablo 4). Bölgede, kırsal kesimde doğum oranının daha yüksek olmasına rağmen, göç almaları nedeniyle kentsel merkezlerin nüfusları daha hızlı artmaktadır. Türkiye genelinde bu oran kentsel merkezlerde % 59 iken kırsal alanlarda % 41'dir.

Bölge nüfusunun yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde; ekonomik olarak aktif nüfus oranının %47, 15 yaşından küçük olan nüfus oranının %50 ve 65 ve daha yukarı yaş oranının %3 olduğu görülmektedir. Bu rakamlar bölgede bağımlılık oranının yüksek olduğunu göstermektedir.

TABLO : 4. GAP Bölgesi İlleri Nüfusları (1990)

İller	Toplam	KENTSEL		KIRSAL		Yıllık Artış Hızı ‰		
		Nüfus	%	Nüfus	%	Toplam	Kentsel	Kırsal
Adıyaman	522.439	227.422	43,53	295.017	56,47	38,61	72,72	15,78
Batman	345.070	194.458	56,35	150.612	43,65	37,96	56,76	16,03
Diyarbakır	1.086.293	595.591	54,83	490.702	45,17	30,10	42,75	15,75
Gaziantep	1.225.863	876.073	71,47	349.790	28,53	47,46	59,17	20,82
Mardin	558.947	253.744	45,40	305.203	54,60	26,31	46,15	11,19
Siirt	244.461	109.642	44,85	134.819	55,15	13,35	37,53	- 4,37
Şanlıurfa	1.009.084	559.162	55,41	449.922	44,59	47,68	63,43	29,69
Şırnak	282.557	150.202	53,16	132.355	46,84	54,08	143,60	-14,57
TOPLAM	5274714	2966294	56,2	2308420	43,8	43,12	-	-

Kaynak: DİE 1990 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları

C) Ekonomik Durumu

Bölge ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Tarımda genellikle kuru tarım tekniği uygulanmaktadır. Bitkisel üretim amacıyla ekilen ürünler: Hububat, mercimek, antepfıstığı, üzüm ile az miktarda pamuk ve tütündür. Bölgede daha çok tarıma dayalı endüstri bulunmakla birlikte Gaziantep ilimizde sanayii gelişmiştir. Ayrıca bölgede tarım dışı sanayii olarak petrol rafinerileri, çimento fabrikaları ve önemli maden yatakları da bulunmaktadır⁽⁵⁾.

GAP Bölgesi, Gaziantep dışında Kalkınmakta Öncelikli Yörelere Kapsamına giren illerden teşekkül etmekte olup, nispeten geri bir ekonomik yapı göstermektedir. Bunun yanında bölgenin yatırım bakımından önemli bir potansiyele sahip olduğu da bilinmektedir. Planlı kalkınma döneminin başlangıcından günümüze kadar geçen zaman içinde, hazırlanan kalkınma planlarıyla, bölgesel dengesizliklerin giderilmesine çaba gösterilmesine rağmen; özel kesim yatırımları, kamu yatırımlarıyla uyumlu ve tamamlayıcılık anlayışı içinde bölgeye çekilememiştir. Genel olarak bölge, ekonomik ve sosyal potansiyeli ölçüsünde yatırımlardan pay almamıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, yatırımların sektörel dağılımında enerji, madencilik, eğitim ve sağlık konuları ülke ortalamalarına yaklaşmış olmasına rağmen, bu gelişmeler bölgeye fazla katkı sağlayamamıştır. Bu dönemde bölgede özel sektör imalat sanayii yatırımları yok denecek kadar azdır. Nadirde olsa girilen özel sektör yatırımlarının, gıda ve giyim gibi bölgenin mahalli ihtiyaçlarını karşılayacak tüketim mallarına yöneldiği görülmüştür. Bu sanayiler imalâthane ölçüğünde kalmaktan öteye de gidememiştir.

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde sanayileşme ve tarımda modernleşme üzerinde önemle durulmuş ve bu, sektörel gelişmenin başlıca unsurları olarak ele alınmıştır. Bu plan döneminde de yatırımların bölgeye çekilmemesi sonucunda,

(5) O. TEKİNEL, B. ÇEVİK, R. KANBER, N. BAYTORUN, "Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) Özeti", Ç.Ü. Ziraat Fak.Ya., Uludağ Üniv. Ziraat Fak. 12 Haziran 1989 Günü verilen Konferansta Sunulmuş, Bursa, 12 Haziran 1989, s. 4.

bölgenin yatırımlardan aldığı pay küçülmüştür. 1968-1972 döneminde bölge, yatırımlardan % 5.6 pay almıştır. Bölgedeki imalât sanayii yatırımlarında önemli bir artış görülmemiş, mevcut yatırımlar da daha çok tevsî yatırımları olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde yatırımlar içinde en önemli payı eğitim ve madencilik alırken, bu sektörleri tarım, imalât sanayii, sağlık, enerji ve ulaştırma sektörleri izlemiştir. Yine bu plan döneminde teşvik tedbirlerinin kurumsallaşmasıyla teşvik alan özel sektör proje sayısı 192 olmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde, geri kalmış yörelerin kaynaklarının verimli bir şekilde değerlendirilmesine özen gösterilmesi planlanmış, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını gidermenin uzun dönemde gerçekleştirilebileceği belirtilmiş, kısa dönemde alınacak tedbirlerin kaynak israfına yol açacağı ifade edilmiştir. Bu dönemde kamu yatırımlarından bölgenin aldığı pay % 6.2 olmuştur. Sektörler itibari ile en yüksek payı **imalât sanayii alırken; bu sektörü, enerji, ulaştırma, eğitim ve tarım sektörü takip etmiştir.**

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, geri kalmış bölgelerde, gelişme hamlesini başlatmak ve devamlılığını sağlamak amaçlanmıştır. Bölge ölçeğinde, planlama ve yatırımcı kuruluşlar arasında, yatay koordinasyon sağlanması esas alınmıştır. Bunun yanında, bölgede sanayinin altyapısını oluşturan yatırımlara ağırlık verilmesi planlanmıştır. 1978-1984 döneminde bölgenin kamu yatırımlarından aldığı pay % 6.9 olmuştur. Yatırımlar içinde en yüksek payı enerji ve madencilik sektörleri almıştır.

Beşinci Beş Yıllık Planda, gelişmekte olan bölgelerde kaynakların verimli kullanımı amaçlanmış ve sanayi yatırımlarının altyapı yatırımlarıyla desteklenmesi önem kazanmıştır. Bunun yanında teşvik tedbirlerinin sektörler itibari ile farklı nispet ve kapsamda uygulanmasına başlanmıştır⁽⁶⁾.

Görüldüğü gibi bu günde Gaziantep ili hariç diğer iller Kalkınmada Öncelikli İller kapsamına alınmasına ve her plan döneminde değişen şartlara göre oluşturulan teşvik tedbirlerine rağmen gerek kamu ve gerekse özel sektör yatırımları yeterince bu bölgeye çekilememiştir.

(6) TOBB, a.g e., s.4-5.

Bölge ekonomisi günümüze kadar tarıma dayalı bir ekonomik yapı sergilemiştir. Bunun yanında mevcut sanayilerde, büyük ölçekli verimli kuruluşlar haline gelememiş, ticaret ve hizmet sektörlerin de Gaziantep ili haricinde fazla bir gelişme gösterememiştir.

Tablo 5 den de görüleceği gibi GAP illerinin, Türkiye toplam zirai katma değer içindeki payı % 8.86 iken, sanayi katma değerinin payı % 1.95 gibi küçük bir oranı teşkil etmektedir. Hizmetler sektörünün katma değer içindeki payı ise ancak % 3,58 seviyelerindedir.

TABLO: 5 Türkiye Sektörel Katma Değeri İçinde GAP illerinin Payı 1986

<u>Cari üretici Fiyatlarıyla</u>			
	TARIM	SANAYİ	HİZMET
<u>İLLER</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Adıyaman	0.86	0.10	0.25
Diyarbakır	1.95	0.29	0.79
Gaziantep	1.57	0.69	1.35
Mardin	1.70	0.14	0.35
Siirt	0.66	0.61	0.25
Şanlıurfa	2.12	0.12	0.59
BÖLGE	8.86	1.95	3.58

Kaynak: ISO Türkiye'de GSYİH'nın İller İtibariyle Dağılımı, Mayıs 1988

Diğer taraftan GAP illerinde meydana getirilen katma değerın sektörel dağılımı Tablo.6'da verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi bölgesel katma değer içinde tarımın payı % 38.49 iken, sanayinin payı % 16.40 ve hizmet sektörünün payı % 45.11 dir.

TABLO: 6. İller İtibariyle Sektörel Katma Değer

İLLER	Cari Üretici Fiyatlarıyla		
	TARIM %	SANAYİ %	HİZMET %
Adıyaman	48.48	10.78	40.74
Diyarbakır	40.79	11.83	47.38
Gaziantep	22.93	19.55	57.52
Mardin	57.58	9.01	33.41
Siirt	25.24	45.06	29.80
Şanlıurfa	52.38	5.83	41.79
TOPLAM	38.49	16.40	45.11

Kaynak: İSO Türkiye'de GSYİH'nın İller İtibariyle Dağılımı, Mayıs1988.

Tablo 7'de de GAP bölgesinde kamu ve özel sektör yatırımlarının iller itibariyle dağılımı görülmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi kamu yatırımları içinde en fazla payı % 45 ile Diyarbakır ve % 42 ile Şanlıurfa almaktadır. Özel sektör yatırımları içinde ise, en yüksek payı % 31 ile Gaziantep alırken, % 27 ile bunu Şanlıurfa takip etmektedir.

TABLO: 7. Yatırımların İller İtibariyle Dağılımı

İLLER	1981-1985 Ortalaması	
	Kamu Yatırımlı.(%)	Özel Sekt. Yatırımlı (%)
Adıyaman	2.8	8.9
Diyarbakır	45.2	16.8
Gaziantep	2.6	30.9
Mardin	2.5	9.0
Siirt	5.2	7.9
Şanlıurfa	41.7	26.5
BÖLGE GENELİ	100.0	100.0

Kaynak: DPT(SPO), The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, December, 1988.

GAP bölgesinde ve Türkiye'de sektörler itibariyle yatırımlar Tablo 8 de görülmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere GAP bölgesinde kamu yatırımlarının % 47'si enerji, % 22'si ulaştırma, ve %17'si imalât sanayinde yoğunlaşırken, özel sektör yatırımlarının % 45'i konut, % 26'sı imalât sanayinde ve % 15'ide tarım kesiminde yoğunlaşmıştır.

Tablo 9 da da GAP Bölgesi toplam yatırımlardan aldığı sektörel payları görülmektedir. GAP bölgesinin toplam yatırımlardan aldığı pay % 6.4'dür. GAP'ın kamu yatırımlarından aldığı pay % 6.9 düzeyinde iken özel sektör yatırımlarından % 5.4 pay almaktadır.

.TABLO: 8. GAP Bölgesinde ve Türkiye'de Sektörler İtibariyle Yatırımlar

1981-1985 Ortalaması

SEKTÖRLER	GAP BÖLGESİ (%)			TÜRKİYE (%)		
	KAMU	ÖZELSEK	TOPLAM	KAMU	ÖZELSEK	TOPLM
Tarım	3.9	15.3	7.5	8.1	12.3	9.7
Madencilik	5.6	1.1	4.2	9.3	1.2	6.3
İmalat San.	16.9	26.4	19.9	19.3	39.8	26.9
Enerji	46.7	0.0	31.9	25.5	0.1	16.0
Ulaştırma	22.4	6.8	17.4	22.4	7.4	16.8
Konut	1.5	45.0	15.3	2.0	32.3	32.3
Eğitim	0.6	0.0	0.4	3.6	0.4	2.4
Sağlık	0.2	0.2	0.2	1.5	0.3	1.0
Turizm	0.1	0.6	0.3	0.7	1.3	0.9
Diğer Hizmet.	2.1	4.6	2.9	7.6	4.9	6.
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT(SPO), The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, December 1988.

TABLO: 9. GAP Bölgesinin Toplam Yatırımlardan Aldığı Sektörel Payları

<u>SEKTÖRLER</u>	<u>Kamu (%)</u>	<u>Özel Sektör (%)</u>	<u>Toplam (%)</u>
Tarım	3.3	6.7	5.0
Madencilik	4.2	5.0	4.3
İmalât San	6.1	3.6	4.7
Enerji	12.7	0.0	12.7
Ulaştırma	6.9	5.0	6.6
Konut	5.1	7.5	7.3
Eğitim	1.1	0.6	1.1
Sağlık	0.9	2.5	1.1
Turizm	1.3	2.5	1.9
Diğerleri	1.9	5.0	2.8
SEKT. TOP.	6.9	5.4	6.4

Kaynak: DPT(SPO), The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, December 1988.

II- PROJE ALANININ TARIMSAL YAPISI VE BUGÜNKÜ TOPRAK İNSAN İLİŞKİLERİ

A) Arazinin Varlığı ve Bölünüşü

Bölge toplam arazi varlığı 7.295.621 hektar olup, bunun % 95,83'ü kültüre elverişli arazidir. Toplam arazi içerisinde % 37,69 oranı ile tarla arazisi ilk sırayı alırken, bunu % 33,27 ile çayır ve mera arazisi izlemektedir. Bunları daha sonra sırasıyla % 20,47 oranı ile orman ve fundalık arazi, % 4,40 ile bağ ve bahçe arazisi ve % 4,17 ile de diğer arazi (kayalık, bataklık v.b.) izlemektedir. Toplam kültüre elverişli araziler içerisinde de % 39,32 ile yine tarla arazisi ilk sırada yer almaktadır, bunu sırasıyla çayır - mera, orman ve fundalık alanlar ile bağ ve bahçe arazileri takip etmektedir (Tablo 10).

TABLO: 10 GAP Alanında Arazi Varlığı ve Bölünüşü

Arazi Nev'i	Toplam Arazi		Kültüre Elverişli Arazi	
	(Hektar)	(%)	(Hektar)	(%)
_ Tarla Arazisi	2.749.449	37,69	2.749.449	39,32
Kuru	2.628.703	36,03	2.628.703	37,60
Sulu	120.746	1,66	120.746	1,72
_ Bağ-bahçe	321.176	4,40	321.176	4,60
_ Çayır-mera	2.427.229	33,27	2.427.229	34,72
_ Orman ve Fundalık	1.493.327	20,47	1.493.327	21,36
_ Diğer	304.440	4,17	—	—
Toplam	7.295.621	100,00	6.991.181	100,00

Kaynak: -TOBB, GAP ve Özel Sektör, Ankara, 1989.

Ahmet ERKUŞ, Güneydoğu Anadolu Projesi Toprak İnsan İlişkilerini Düzenleme Polt. GAP'ta Tarım ve Tarıma Dayalı Endüstriler ve Finansmanı Semp., Şanlıurfa 1989 s.112.

Tablo 10 dan da görüldüğü gibi tarla arazisinin çok az bir kısmı sulanabilmekte ve büyük kısmında ise kuru tarım tekniği uygulanmaktadır. Mevcut çayır ve mera arazislerinde de yıllardan beri köy orta malı olarak bilinçsiz bir şekilde kullanıldığından dolayı verim düşüklüğü görülmektedir. Bunlar islahaya muhtaç durumdadır 1,5 milyon hektara yaklaşan Orman ve Fundalık alanın sadece % 4 kadarı gerçek ormanlık olup, geri kalan kısmı fundalıklarla kaplı alanlardan oluşmaktadır.

B) İşletme Büyüklükleri:

Tarım alanı büyük işletmelerin sayısı Türkiye'de %1.75 oranında iken yörede %0.98 oranında olmaktadır. Bu büyük çiftliklerin kapsadıkları alan Türkiye'de %0.48 iken yörede %0.116.6 olmaktadır⁽⁷⁾.

⁽⁷⁾ Murat ŞEKER, Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal ve Ekonomik Sorunlar, V Yayınları, Baskı 1, Ankara, 1987, s. 35.

**TABLO: 11 Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Tarımsal İşletme
Büyüklikleri**

İşletme Büyük lükleri (Dekar)	İşletme Sayısı		Alan	
	Miktar	(%)	(Dekar)	(%)
50 dekara kadar	170.034	68,35	2.968.366	15,74
50.1-200.0	61.645	24,78	6.398.280	33,92
200.1-500.0	11.992	4,82	3.749.062	19,87
500.1-1000.0	3.529	1,42	2.453.210	13,00
1000.1-+	1.570	0,63	3.295.705	17,47
Toplam	248.770	100,00	18.864.623	100,00

Kaynak: Köy İşleri ve Koop.Bak.Köy Envanter Etüdüleri 1981.

Köy Envanter Etütlerinin 1981 yılı verilerine göre bölgedeki işletme sayıları ve bunların arazileri işletme büyüklük grupları itibari ile **Tablo 11**'de verilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, 1-200 dekar araziye sahip küçük ölçekli işletmeler toplam işletmelerin %93.13'ünü teşkil etmektedir. Geriye kalan %6.87'lik kısmını ise orta ve büyük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Küçük işletmelerinde %68.35'inin sahip olduğu arazi büyüklüğü 1-50 dekar arasındadır. Buna görede bölgede küçük ölçekli işletmelerin hakim olduğu anlaşılmaktadır. İşletmelerin sahip olduğu alan bakımından durum incelendiğinde toplam alanın %49.66'sının küçük işletmelere ait olduğu, fakat sayı olarak toplam işletmelerinin %6.87'lik kısmını teşkil eden orta ve büyük ölçekli işletmelerin işledikleri alanların, toplam alanın %50.34'lük kısmını işgal ettikleri görülmektedir. Ayrıca küçük işletmeler içersinde de sayısal olarak %68.35'ini oluşturan 1-50 dekar genişlikteki işletmelerin işledikleri alanın, toplam alanın ancak %15.74'lük kısmını kapsaması dikkat çekicidir. Bu durumda yukarda da söylenenlerdende anlaşılacağı üzere bölgede toprak dağılımında bir dengesizlik bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

C) Toprak Mülkiyeti Durumu

Bölgede toplam arazinin yaklaşık olarak % 60'ı devlete ait kamu arazileri ile orman, çayır, meralardan, geri kalan % 40'ı ise özel mülkiyet altındadır. Çiftçiler kendi mülk arazileri yanında, kira ve ortakçılıkla tuttıkları araziler ile köy orta malı olan çayır - mera araziden de yararlanmaktadırlar. Bölgede mevcut çiftçi ailelerinin % 40,27'si topraksız olarak görülmektedir (Tablo 12). Buna ek olarak çiftçi ailelerinde %49.66'sı 0-200 dekar kadar bir toprak işleyebilmektedir. Dolayısı ile yörede ailelerin %70 kadarının topraksız veya az topraklı olduğunu söyleyebiliriz.

Halen bölgede mevcut özel mülkiyet altındaki arazinin çiftçi ailesi başına düşen ortalama miktarı 114,85 dekar civarındadır. Bölgenin Urfa-Harran Ovasında yapılan araştırma sonuçlarına göre, halihazır şartlarda bir çiftçi ailesine yeter geliri verebilecek arazi büyüklüğü, arazinin % 16 sı sulanabilir olmak koşulu ile nüfus sayısına da bağlı olarak 151-201 dekar arasında değişmektedir. Kuşkusuz bu miktarlar sulanabilen arazi miktarının artışı ve daha entansif üretimin mümkün olduğu yerlerde daha düşük olabilecektir.

TABLO: 12 GAP Yöresinde Toprakta Çalışan Ailelerin Dağılımı

<u>İller</u>	<u>Kiracı Aileler</u>	<u>Toplam Aile</u>	<u>Topraksızların Tüme Oranı(%)</u>
Adıyaman	2 037	49 340	22,07
Diyarbakır	255	101 336	45,28
Gaziantep	11 476	51 729	35,02
Mardin	4 035	85 884	43,22
Siirt	379	54 602	44,95
Şanlıurfa	433	73 579	42,33
TOPLAM	18 615	416 470	40,27

Kaynak: Murat ŞEKER, Güneydoğu Anadolu Projesi,Ank., 1987, s.36.

En son yapılan 1980 Tarım Sayımı sonuçlarına göre bölgedeki toplam tarım işletmelerinin % 97,44 ü sadece kendi mülkünde çalışmakta, geri kalan % 2,56 sı ise

mülkleri yanında kira ve ortakçılıkla arazi işledikleri gibi, arazisi olmayanlarda kira ve ortakçılıkla tuttıkları işlemektedirler. Söz konusu tarım sayımı sonuçlarına göre; sadece kendi mülklerinde çalışan % 97,44 oranındaki işletmelerin, işledikleri alan toplam işlenen alanın % 96.04 üdür. Yalnız kira ile arazi işletenlerin oranı % 0,92, yalnız ortakçılık yapanlar % 0,24, mülkü yanında kira ve ortakçılıkla arazi işleyenler ile diğer şekillerde arazi tasarrufunda bulunanların toplam oranı ise % 1,40 dır⁽⁸⁾.

Gaziantep ili hariç diğer illerde toprak mülkiyet dengesi ülke ortalamasından kötüdür. Ancak Şanlıurfa'da uygulanan kamulaştırma ve dağıtım faaliyetleri sonucu dağılımın Türkiye ortalamasına çok yaklaştırılması mümkün olmuştur. Bölgedeki çiftçilerin yarısı, işlenen arazinin onda birinden azını (% 7.2) ellerinde bulundurmaktadırlar. Diğer yandan 100 hektardan büyük araziye sahip işletmeler toplam işletmelerin yüzde 1'inden az olmakla birlikte (% 0.4) işlenen arazinin onda birinden fazlasına (% 12.8) sahiptirler. Bölgede mevcut Hazine arazisinin ekonomik büyüklük altındaki işletmelere dağıtılması sağlanırsa toprak mülkiyet dağılımı belirli ölçüde islah edilebilecektir⁽⁹⁾.

D) GAP Bölgesinde Arazi Toplulaştırmasının Yeri ve Önemi

Toprak ve Tarım Reformu terimlerini kısaca şöyle tanımlayabiliriz; Dar anlamda "toprak reformu" toprak üzerindeki mülkiyet hakkının küçük çiftçiler ve tarım işçileri lehine olmak üzere yeni den düzenlenmesidir. Geniş anlamıyla "tarım reformu" ise tarımsal yapının düzeltilmesi yönünde alınabilecek her türlü tedbirleri ifade etmektedir. Tarım tekniğindeki gelişmeler, tarımsal girdilerin kullanımındaki artış, arazi muhafaza tedbirleri, tarımsal yerleşimlerin düzenlenmesi, pazarlama şartlarının düzeltilmesi, kredilendirme, kooperatifleşme, eğitim ve araştırma gibi destekleyici tedbirler "tarım

(8) Ahmet ERKUŞ., "Güneydoğu Anadolu Projesi Toprak-İnsan İlişkilerini Düzenleme Politikaları", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FINASMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa, 1989, s. 112.

(9) Ahmet SAYLAN, "GAP'ta Toprak İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamaları", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FINASMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa, 1989, S. 128.

reformu" kavramı içinde ele alınmaktadır⁽¹⁰⁾. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere tarım reformu tarımsal yapıdaki bozukluklardan kaynaklanan ve ekonomik gelişmeyi engelleyen sebepleri ortadan kaldıracak tedbirlerin tümüdür.

Tarımsal yapıya ilişkin sorunların çözümlenmesi için geniş boyutlu bir Toprak ve Tarım Reformu uygulamasının gerekli olduğu bilinmektedir. Bu amaçla 1 Kasım 1973 tarihinde uygulama bölgesi olarak Şanlıurfa ilan edilmiştir. Bu il'de uygulamalar sürerken 10 Mayıs 1978 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanundan doğan boşluk ancak 1 Aralık 1984 tarihinde 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu" nun yürürlüğe girmesiyle doldurulabilmiştir⁽¹¹⁾. 3083 sayılı kanun uyarınca 16 Haziran 1986 tarihinde Şanlıurfa yeniden reform bölgesi olarak ilan edilmiştir.

Yeni Tarım Reformu yasası, sulama alanlarında bölgenin özelliklerindeki dikkate alarak, hiç toprağı olmayan veya yeterli miktarda toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamayı, belli büyüklükten fazla toprağı olanların toprağının yine belirli bir sınıra kadar kamulaştırılabileceğini öngörmekte, arazi toplulaştırmasına önem ve yer vermektedir.

Tarım Reformu Uygulaması'na geçirilen bölgelerde arazi toplulaştırması yapma yetki ve sorumluluğunun verilmiş olduğu Tarım Reformu Genel müdürlüğü, çalışmalarını daha sağlıklı olarak yürütebilmek için merkez ve şanlıurfa Bölge Müdürlüğü'nde bilgisayar sistemine geçmeyi planlamaktadır. Yapılan çalışmalar konusunda Tarım Reformu Genel Müdürlüğü yetkilileri ile birlikte çalışarak kurulacak sistemin kapasitesi, tipi, gerekli araç gereçleri belirlenmiş ve konu ile ilgili iş tanımları hazırlanarak, ihalesi yapılmıştır.

GAP projesi içersinde Arazi Toplulaştırma çalışmalarının önemi dikkate alınarak Tarım Reformu Genel Müdürlüğü bünyesinde eğitilmiş bir Toplulaştırma Ekibi'nin oluşturulması amacıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından finanse edilmek üzere yaklaşık 30 kişilik kısa süreli eğitim programı için proje önerisi hazırlanmış ve ilgili Genel Müdürlük ve Dışişleri Bakanlığı kanalıyla UNDP'ye iletilmiştir⁽¹²⁾.

(10) SAYLAN, a.g.e., s. 129.

(11) R.G., T.1.12.1984, S. 3083.

(12) DPT, Güneydoğu Anadolu Projesi, Proje Yönetim Birimi, Ankara, Eylül 1988, s. 16.

DPT'nin verilerine göre GAP bölgesinde geçimini topraktan sağlayan 326 bin ailenin yüzde 38,4'ü toprak sahibi değildir. Toprak sahibi olan ailelerin yüzde 8'i ise üzerinde tarım yapılan arazilerin yüzde 51'ine sahiptir.

DPT'nin hazırladığı raporda toprak mülkiyet sistemi ile ilgili olarak alınması gereken önlemler şöyle sıralanmaktadır⁽¹³⁾;

-GAP bölgesinde toprak sahipliği durumunun ivedilikle düzenlenmeye ihtiyacı vardır. Devlet arazi tapularının güvenirliliği açısından gelecekteki tarım reformu mevzuatını açıklığa kavuşturmalıdır.

- Topraksız ortakçı/kiracıların toprak sahipleri karşısındaki konumlarını güçlendirmek amacıyla ortakçı/kiracılara kredi ve diğer girdiler sağlanması genişletilmeli; aynı zamanda onlara daha fazla tarımsal yayım hizmetleri ve örgütlenme çabaları götürülmelidir. Benzer bir düzenleme, kamu arazileri için de düşünülebilmelidir.

- Birinci öncelik emek kullanımı ve ürün yoğunluklarının çok daha fazla olacağı 1-5 hektarlık aile çiftliklerinin mülkiyetindeki toprakların artırılmasına verilmelidir.

- Modern girdilerin sağlanması, pazarlama, işletme bazında su amenajmanı ve tarımsal yayım hizmetlerinin etkili bir şekilde aktarımı için orta büyüklükteki aile işletmelerini kapsayan kooperatifler kurulmalıdır.

- Küçük işletmelerin hakim olduğu yerlerde sulama alanlarının planlı bir şekilde sulanabilmesi için arazi toplulaştırması gerekli bir ön koşul olacaktır.

Tarım Reformu Genel Müdürlüğü yetkililerinin verdikleri bilgiye göre GAP yöresinde Hazine'ye ait 207 bin dönüm arazinin çiftçilere dağıtım işlemleri sürmekte ve bu dağıtım sonucunda 2000 aile toprak sahibi olabilecektir. Çiftçi ailelere sulu alanlarda en fazla 60 dönüm, kuru alanlarda ise en fazla 200 dönüm toprak dağıtılıyor Toprak verilen Çiftçiler bedelini dört yıl sonra 10 yılda eşit taksitlerle faizsiz ödeyecekler.

(13) DPT, Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu, Yöneticiler için Özet, Cilt 1, Ankara, Nisan 1989, s. 23.

İkinci Kısım

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNİN KONUMU VE FİNANSMANI

I- GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİNE GENEL BAKIŞ

İlk olarak Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından planlanan GAP projesi, öncelikle sulama ve hidroelektrik üretime yönelik 13 büyük projenin toplamından oluşmaktadır. GAP projesi Dicle ve Fırat nehirleri ile kolları üzerinde 22 baraj ve 19 hidroelektrik santralının inşasını öngörmektedir. Proje tamamlandığında, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7,500 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovatsaatlik elektrik enerjisi üretilmesi planlanmaktadır. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'deki ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın % 19'una (8.5 milyon hektar); ve toplam yıllık elektrik üretimi, Türkiye'nin ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyelinin % 22'sine (118 milyar kilovat/saat) tekabül etmektedir⁽¹⁴⁾.

Projenin yürütüldüğü Fırat ve Dicle nehirleri hakkında kısaca bilgi verecek olursak;

Fırat Nehri'nin kaynağı Doğu Anadolu Bölgesi olup, Dicle Nehri ile Bölgeyi baştan sona katetmektedir. Yıllık 31.6 metreküp olan su potansiyelinin geliştirilmesi için Fırat

(14) DPT, a. g. e., s.2.

Havzası üzerinde 7 proje uygulanmaktadır. Bu amaçla; 14 baraj ve 11 hidroelektrik santralının inşasıyla 20 milyar kilovatsaat/yıl enerji üretimi ve 1.1 milyon hektar alanın sulanması hedeflenmektedir.

Fırat Nehri ve kolları üzerindeki Barajlar'dan; Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali ile Hancağız Barajı tamamlanarak işletmeye alınmıştır. 3 barajın inşaatı halen sürmekte ve 9 barajın kesin projesi tamamlanmaktadır. Birecik Barajı ise "Yap-İşlet-Devret" modeliyle gerçekleştirilecektir⁽¹⁵⁾.

Dicle Nehri ana kaynaklarını Doğu Anadolu daki dağlardan alarak, son merhalede Fırat Nehri ile, birleşip, Basra körfez'inde denize dökülür. Dicle'nin Türkiye içindeki uzunluğu 523 kilometredir ve çok sayıda koluyla birlikte su toplama havzası 57 bin kilometrekare genişliğindedir.

GAP çerçevesinde, Bölge'deki su kaynaklarını geliştirmek üzere Dicle Havzası'nda 6 proje yapılmıştır. Buna göre; Dicle Nehri üzerinde 8 baraj yükselecektir. Krakızı, Dicle, Batman, Silvan Garzan, Kayser, Ilısu ve Cizre Barajları'ndan İlk üçünün yapımı halen devam etmektedir.

Dicle'nin ana kollarından olan Batman üzerinde kurulacak barajlarla birlikte, Dicle Havzası'nda sulanacak alan 627 bin hektar genişliğindedir.

Güneydoğu Anadolu Projesi çerçevesi içinde gerçekleştirilecek yatırımların % 60'ı sulama % 40'ı ise enerji üretimine yöneliktir. Yatırımların 2/3'ü Fırat, 1/3'ü ise Dicle üzerindedir.

GAP ile suya en çok ihtiyacı olan bir bölgenin bereketli toprakları sulanacak bölge ve Türkiye'nin kalkınmasında önemli etkileri olacaktır.

(15) GAP B.K.I.B., Güneydoğu Anadolu (GAP) Broşürü, Creavite Yayıncılık, Ankara, 1990, s. 10.

A- Fırat Havzası Projeleri

1- Karakaya projesi:

Bu proje Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santralını kapsamaktadır. Karakaya ve Hidroelektrik Santralı tesislerinin inşaatına 1976 yılında başlanmıştır. Herbiri 300 MW olan 6 üniteden oluşan Hidroelektrik Santralı'nın toplam kurulu gücü 1800 MW olup yıllık elektrik enerjisi üretimi 7,354 Milyar kwh'dır.

Barajda Haziran 1986'da su tutulmaya başlanmıştır. Santralın I. Ünitesi 10/3/1987, II. Ünitesi 6/7/1987, III. Ünitesi 28/10/1987, IV. Ünitesi 5/3/1988, V. Ünitesi 10/6/1988, VI Ünite'de 1988 yılı Kasım ayında devreye girmiştir.

2- Aşağı Fırat projesi:

Bu proje şu ünitelerden oluşmaktadır.

a) Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santralı: Atatürk barajı, Aşağı Fıratın geliştirilmesinde kilit yapıdır. Temel amacı sulama ve hidroelektrik enerji üretimi olan çok amaçlı bir barajdır. Atatürk baraj gölündeki suyun bir kısmı, Şanlıurfa tünelinin iki hattıyla Şanlıurfa-Harran ve Mardin-Ceylanpınar sulama projelerine çekilecektir. Siverek-Hilvan, Bozova ve Suruç-Baziki Sulama projelerine, rezervuardan sulama suyu pompalanacaktır. Rezervuarın batı kıyısı boyunca Adıyaman- Kâhta'da küçük pompaj sulama projeleri de planlanmaktadır. Baraj gölündeki kullanılabilir suyun geri kalanı, barajın hidroelektrik santralından bırakılarak enerji üretiminde kullanılacaktır⁽¹⁶⁾.

Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santralı'nın projesi Türk mühendislerince yapılmıştır. İnşası da Türk inşaat firmalarının teşkil ettiği bir konsorsiyum tarafından gerçekleştirilmektedir. Dolgu hacmi büyüklüğü bakımından Dünya'da 9. büyük baraj olup, 80 ay içinde gövde dolgusunun tamamlanması sağlanmıştır.

(16) DPT, Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu, Cilt 4, Master Plan, Ek D, E, F, G, Ankara, Nisan 1989, s. E-12.

Santralin her biri 300 MW olan 8 ünitesinin toplam kurulu gücü 2400 MW dır. Atatürk Barajı ile toplam 882 380 hektar alanın sulanması sağlanacak. Sulamanın gelişmesinden önce yılda 8,9 Milyar kwh, sulamanın kısmen gelişmesinden sonra ise yılda 8,1 Milyar kwh ve sulamanın tam gelişmesinden sonra da 6 Milyar kwh elektrik enerjisi üretilecektir.

Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santralında, su tutmaya ilk adım olarak Temmuz 1988'de üç derivasyondan biri kapatılmış, 13 Ocak 1990 tarihinde su tutulma işlemine başlanmıştır. I. Ünite 1991 yılının Mayıs ayında enerji üretimine hazır duruma getirilecektir. Üç derivasyon tünellerinden ilki 16 Temmuz 1988'de ikincisi 12 Mayıs 1989'da kapatılmış ve her iki tünel kontrollü olarak aşağıya su verebilmek için kapaklarla donatılmış bulunmaktadır⁽¹⁷⁾.

b) Şanlıurfa Tüneli: Atatürk Barajından düzenlenecek suların bir bölümünü sulama alanlarına aktaracak olan Şanlıurfa Tüneli dünyanın en uzun sulama tüneli olup, herbirinin iç çapı 7,62 m ve uzunluğu 26,40 km olan 2 tünelden oluşmaktadır. Toplam uzunluğu 52,8 km olan 2 tünelden saniyede 328 m³ su geçecektir.

Bu tünellerle, Atatürk Barajında depolanacak olan su Şanlıurfa-Harran, Ceylanpınar ve Mardin ovalarını sulamak amacıyla bu ovalara iletilecektir. Halen yapımı süren tünelin 1992'de tamamlanması planlanmıştır.

c) Şanlıurfa Hidroelektrik Santrali: Şanlıurfa Tüneli çıkışından sonra ana isale kanalı üzerinden 50 MW kurulu gücünde inşa edilecek Şanlıurfa Hidroelektrik Santralından yılda 124 GWh elektrik enerjisi üretilecektir.

d) Şanlıurfa-Harran Sulaması: Şanlıurfa Tüneli sulaması olarak tanımlanan iki alt projeden biridir. Sulama alanı toplam 141 535 hektar olup 43 041 hektarlık Şanlıurfa ve 98 494 hektarlık Harran sulaması alt-sisteminden oluşmaktadır. Bu projenin inşası 1980'de başlamış olup 1992' tamamlanması planlanmıştır.

(17) DSİ, Devlet Su İşleri Bülteni, Sayı 342, Şubat 1990, s. 7.

e) *Mardin-Ceylanpınar Ovaları Sulaması*: Şanlıurfa Tüneli sulamasının ikinci alt ünitesi olup toplam sulama alanı; 335 000 ha'dır. Projeye ilişkin bir fizibilite çalışması tamamlanmıştır.

f) *Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması*: Atatürk Barajından pompajla sulanacak olan bu ünitenin sulama alanı 160 105 ha. olacaktır. Proje henüz ön planlama aşamasındadır.

g) *Bozova Pompaj Sulaması*: Atatürk Barajından pompajla sulanacak olan bu ünitenin toplam sulama alanı 69 702 ha.'dır.

Kanal sistemi üzerinde, iki nehir santrali kurulması planlanmıştır. Santrallerin toplam kurulu gücü 6 MV olacak ve yılda 16 GVs enerji üretilecektir.

3- Sınır Fırat projesi

Bu proje iki üniteden oluşmaktadır.

a) *Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santrali*: Birecik projesi, sulamaya ve Hidroelektrik enerji üretimine yönelik çift amaçlı bir projedir. Kurulu gücü 672 MW, yıllık enerji üretimi 2 519 GWh'dir. Yap-İşlet-Devret modeline göre gerçekleştirilmek üzere sözleşmesi imzalanmıştır.

b) *Karkamış Barajı ve Hidroelektrik Santrali*: Karkamış hidroelektrik enerji projesi, hidroelektrik enerji üretimine yönelik tek amaçlı bir projedir. Kurulu gücü 180 MW, yıllık enerji üretimi 653 GWh olup kesin projesi hazırdır.

4- Suruç-Baziki projesi:

Atatürk Barajından kısmen cazibeli kısmen pompajla sulanacak olan Suruç ve Baziki ovalarında toplam 146 500 ha'lık alan mevcuttur.

Suruç sulama alanına giden su yolu üzerinde dört hidroelektrik enerji santrali yapılması önerilmektedir. Bunların üçü önerilen barajlarda kurulacak, biri ise nehir

santrali olacaktır. Santraller toplam 44 MV kurulu güç ile ve yılda 107 GV's enerji üretecektir⁽¹⁸⁾.

5- Adıyaman-Kahta projesi

Bu proje master plan aşamasında olup, 5 adet hidroelektrik santral ve 6 adet barajdan oluşmaktadır. Ayrıca, bu proje alanının yaklaşık olarak 30.000 hektarlık kısmı Atatürk Barajından pompajla sulanacaktır. Kurulu gücü toplam 195 MW ve yıllık enerji üretimi toplam 509 GWh olup, 77 824 hektarlık arazi sulanacaktır.

6- Adıyaman-Göksu-Araban projesi:

Bu proje ile toplam 71 598 hektar alan sulanacaktır. Proje kapsamında yer alan Çataltepe Barajı planlama sulaması ise master plan aşamasındadır.

7- Gaziantep projesi:

Bu proje ile toplam 89 000 hektar arazi sulanacaktır. Proje kapsamında yer alan ve 7330 hektar alanı sulayacak olan Hancağz Barajı 1985 yılında ihale edilmiş ve 1988 yılında bitirilmiştir.

B- Dicle Havzası Projeleri:

1- Kralkızı-Dicle projesi:

Bu proje ile Dicle Barajı ve HES, Kralkızı Barajı ve HES ile 126 080 ha. alanın sulanması öngörülmektedir. Ayrıca Dicle Barajı ve HES ile 298 GWh, Kralkızı Barajı ile de 146 GWh enerji üretilecektir. Her iki barajda uygulama aşamasında olup inşaatları sürmektedir.

2- Batman projesi:

Bu proje ile Batman Barajı ve HES inşa edilerek 185 MW kurulu güç ile 483 GWh elektrik enerjisi üretilecek ve 37 744 ha alanın sulanması sağlanacaktır. Proje inşaatının 1992'de tamamlanması planlanmıştır.

(18) DPT, a.g.e., s. E-16.

3) Batman-Silvan projesi:

Bu proje ile, Dicle sol sahil ovalarında toplam 257 000 ha'lık alan sulanacaktır. Kurulu gücü 240 MW olan proje ile yılda 964 GWh enerji üretilecektir.

4) Garzan projesi:

Bu proje de Garzan Barajı ve HES ile 60 000 ha'lık alanın sulanması öngörülmekte olup kurulu gücü 90 MW olan HES ile yılda 315 GWh enerji üretilecektir.

5) Ilisu projesi:

Proje ile Ilisu Barajı ve HES önerilmektedir. Kurulu gücü 1 200 MW olan HES'in yıllık enerji üretimi 3830 GWh'dir. Fizibilite çalışması tamamlanmış olan baraj, projelendirme aşamasındadır.

6) Cizre projesi:

proje ile Cizre Barajı ve HES önerilmektedir. Kurulu gücü 240 MW olan HES ile yılda 1 208 GWh enerji üretilecek ve 89 000 ha alan sulanacaktır.

Türkiye'nin Hidroelektrik potansiyeli bütün akarsularının potansiyel enerjisi elektrik enerjisine çevrilse 430 milyar Kwh/yıl eder. Buna brüt potansiyel denir ve gerçekleştirilmesi imkansızdır. Bu değer yaklaşık yarısı 215 milyar Kwh/yıl teknik potansiyel 110-120 milyar Kwh/yıl ise ekonomik olan hidroelektrik enerji potansiyeli olarak hesaplanmıştır. Ülkemiz bu yüksek hidroelektrik potansiyeli ile Avrupada 3. sırayı işgal eder. 110-120 milyar Kwh/yıl ekonomik potansiyel elektrik enerjisinin değeri ile değişir, sabit bir değer değildir. Halen bu değer % 11-12'sinden faydalanılmaktadır. GAP tamamlanınca bu değer %35 olacak ve en çok Güneydoğu Anadolu Bölgesinin refahına ve endüstrileşmesine hizmet edecektir⁽¹⁹⁾.

(19) Kazım ÇEÇEN, "Güneydoğu Anadolu Projesine Genel Bakış", TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUTLARI İÇERSİNDE ŞANLIURFA VE GAP SEMP., İstanbul, 1988, s. 107.

II- GAP PROJESİNİN MALİYET VE FAYDALARI

TABLO: 13 GAP Projeleri Maliyet ve Faydalar

(1989 Rayici)

SIRA NO	PROJE ADI	YATIRIM MALİYETİ MİLYON TL.	FAYDALAR MİLYON TL.		
			Enerji	Sulama	Toplam
1	Karakaya projesi	1 856 000	619 435	-	619 435
2	Aşağı Fırat Projesi	8 483 200	601 115	627 193	1 228 308
a	Atatürk Barajı ve HES	3 174 400	596 000	-	596 000
b	Urfa Tüneli ve HES	873 600	4 538	-	4 538
c	Sulamalar I. Merhale	904 000	-	126 024	126 024
d	Mardin-Ceylanpınar (C)	980 800	-	165 074	165 074
e	Mardin-Ceylanpınar (P)	865 600	-	132 237	132 237
f	Siverek Pompaj Sulaması	1 312 000	-	142 000	142 000
g	Bozova Pompaj Sulaması	372 800	577	61 858	62 435
3	Sınır Fırat Projesi	678 400	201 109	-	201 109
4	Suruç-Baziki Projesi	1 131 200	3 916	130 018	133 934
5	Adıyaman-Kahta Projesi	819 200	44 157	69 744	113 901
6	Adıyaman-Göksu-Araban	579 200	3 078	46 980	50 058
7	Gaziantep Projesi	390 400	-	79 760	79 760
8	Dicle-Kralkızı Projesi	651 200	9 208	104 194	113 402
9	Batman Projesi	432 000	41 884	26 789	68 673
10	Batman-Silvan Projesi	2 803 200	91 809	194 731	286 540
11	Garzan Projesi	758 400	19 018	45 462	64 480
12	İlisu Projesi	1 200 000	327 411	-	327 411
13	Cizre Projesi	601 600	99 846	79 325	179 171
TOPLAM		20 384 000	2 061 986	1 404 196	3 466 182

Kaynak: Salim FAİKOĞLU GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER FİNANSMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa, 1989, s. 74.

NOT: Maliyetlere inşaat, elektromekanik teçhizatı, proje kontrollük ve kamulaştırma bedelleri dahildir.

(C)= Cazibe

(P)= Pompaj

III- GAP PROJESİNİN FİNANSMAN GEREKSİNİMİ

GAP, toplam yatırım değeri 21 milyar ABD \$'ına tekabül eden bir kalkınma projesidir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde tarım-enerji-hizmetler sektörleri için yapılan toplam harcama, 1989 yılı sonu itibariyle 9,4 trilyon TL olup; 1990 yılı toplam yatırımı ise 2 trilyon TL'nin üzerindedir. Proje; Genel bütçe kaynaklarının yanında, Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresi Fonu'ndan da önemli ölçüde finanse edilmektedir.

Yatırım maliyeti 900 milyon ABD \$'ı olan Birecik Barajı ve Hidroelektrik Santralının inşası, 3069 sayılı kanun gereğince Nisan 1989'da imzalanan bir anlaşma ile "Yap-İşlet-Devret" modeli anlayışı içinde gerçekleştirilmektedir. Bu amaçla kurulan Birecik A.Ş'nin sermayesinin, yüzde 30 payı Türkiye Elektrik Kurumu'na ait olmak üzere Avusturya, Belçika, Fransız ve Türk şirketlerinin payının da bulunduğu bir konsorsiyum tarafından yürütülmektedir.

TEK'inde ortak olduğu bu girişim, 1,5 milyar DM tahmin edilen yatırımı 5 yılda tamamlayıp tesisi 15 yıl işlettikten sonra devredecektir. Yatırım maliyetleri toplamı 5 milyar DM yaklaşık 3 milyar US \$ eşdeğeri tahmin edilen diğer üç GAP enerji projesi karakamış (0,7 milyar DM), Cizre (0,8 milyar DM) ve Ilısu (3,5 milyar DM) yine aynı yasal statü ve teşviklerden yararlanmak suretiyle gerçekleşmeyi beklemektedir⁽²⁰⁾.

GAP Master Planı'na göre 1990-2005 döneminde enerji ve sulama projeleri için yapılacak harcama 1990 fiyatlarıyla 22,1 trilyon TL'dir.

GAP projeleri için 1990 yılında 1100 milyar lirası su ve enerji projelerine sarfedilmek üzere toplam 2 338 milyar lira yatırım ödeneği ayrılmış bulunmaktadır. Fiziksel projeler için sağlanmış olan 1.2 milyar \$'lık dış paranın hemen hemen tamamı kullanılmış bulunmaktadır⁽²¹⁾.

GAP'ın planlandığı gibi gerçekleştirilmesi halinde, ulusal düzeydeki toplam kamu yatırımlarının yılda % 4.0 artacağı varsayımıyla, Altıncı beş yıllık plan döneminde ulusal yatırım harcamalarının % 8.6 'sına, Yedinci beş yıllık kalkınma döneminde % 10.3'üne ve Sekizinci beş yıllık plan dönemde ise % 8.0'ının kamu sektörü yatırımlarına tahsisini gerektirecektir. Eğer öncelikli olmayan projeler daha ileri teknolojilere uygun bir biçimde yeniden formüle edilirse, sekizinci dönem süresi içinde ödenek daha fazla olabilir⁽²²⁾.

(20) GAP B.K.I.B., GAP Projesinin Finansman Gereksinimi, Ankara, 30 Ekim 1990, s. 6.

(21) GAP B.K.I.B., GAP Projesinin Finansman..., a.g.e., s. 7.

(22) DPT(SPO), The Southeastern Anatolia Project Master plan Study, Final Master Plan Report, Executive Summary, volume 1, Ankara, June 1990, page 19.

TABLO: 14 GAP Yatırımları

	(1990 Fiyatlarıyla)
	<u>Milyar TL</u>
1990	2,388
1991	2,449
1992	2,118
1993	2,178
1994	2,320
-----	-----
TOPLAM	11,429

Kaynak: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı

İKİNCİ BÖLÜM

GAP'TA TARIMA DAYALI SANAYİ POLTİKALARI

I- TARIM SANAYİ İLİŞKİLERİ VE TÜRKİYE'DE TARIMA DAYALI SANAYİNİN DURUMU

A) Tarıma Dayalı Sanayinin Önemi ve Kapsamı

Tarım ürünlerinin bir kısmı üretildikten sonra hiç bir işleme geçirilmeden tüketiciye ulaşmakta ve tüketilmektedir. Bir kısım tarım ürünü de işlendikten sonra tüketicinin kullanımına sunulabilmektedir. Böylelikle tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan bir sanayi kolu oluşmakta ve bu sanayi koluda "Tarıma Dayalı Sanayi" olarak adlandırılmaktadır⁽²³⁾. Hammadenin ülke içinden temin edilmesi, üretim girdileri arasında ithal maddelerin hemen hemen hiç bulunmayışı, daha geniş istihdam imkânları sağlayabilmesi ve ihracata dönük olması bu sanayi kolunun "Mukayeseli Üstünlüğünü" sağlamaktadır⁽²⁴⁾. Böylece tarım ürünlerinin işlenerek satılması ham olarak satılmasına nispeten daha fazla gelir elde edilmesini sağlarken, diğer yandan da yeni istihdam alanları

(23) TZOB, Zirai ve İktisadi Rapor 1988-1989, Türkiye Ziraat Odaları Birliği
Yay.No:163, Ankara, 1990, s. 225.

(24) Cafer Tayyar SADIKLAR, Tarımsal Sanayinin Türk Ekonomisindeki Yeri, TANÖR
Grubu, İzmir, 1983, s. 7.

yaratılmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, tarım ürünleri işlenmiş olarak ihraç edildiğinde, işlenmemiş ürünlere göre daha fazla döviz elde edilmektedir.

Tarım ürünlerini hammadde olarak kullanan Tarıma Dayalı Sanayi kapsamı içerisinde nitelendirilebilecek sanayi dallarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- a) Gıda sanayi
- b) İçki sanayi
- c) Tütün ve tütün mamülleri sanayi
- d) Dokuma ve giyim sanayi
- e) Orman ürünleri sanayi
- f) kağıt sanayi
- g) Deri ve deri mamülleri sanayi

B) Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkileri

Geri kalmış ve gelişmekte olan ekonomilerde tarım sektörünün payı büyük olmakla beraber bu sektörün yapısal ilişkileri zayıftır. Ekonomi geliştikçe, tarımın önemi azalmakta ve yapısal ilişkileri artmaktadır. Türkiye ekonomisinde bu olgu Giridi-Çıktı tabloları kullanılarak yapılan yapısal ilişki analizi ile gözlenmektedir⁽²⁵⁾. Böylece tarım sektörünün ekonomi içindeki ağırlığı azalırken, diğer taraftan da diğer sektörlerle olan bağımlılığı daha da artmıştır.

Türkiye'de hazırlanan ilk dört kalkınma planında sanayi sektörünün gelişmesine öncelik verilmesine rağmen, tarım sektöründe de hızlı bir gelişme ve yapısal değişim gözlenmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sindeki tüm gelişme çabalarına rağmen, tarım sosyo-ekonomik kriter açısından önemini korumuştur. Ekonomide sanayileşme yönündeki yapısal değişim tarımın milli gelir içindeki payını sürekli olarak düşürmekle birlikte, tarım ekonomi içindeki ağırlığını halen korumaktadır.

(25) Z. GÜNGÖR, E. KİP, "Türkiye'de Ekonomik Gelişme Sürecinde, Tarım Sektörü İle Diğer Sektörler Arasındaki Yapısal İlişkiler", DPT, PLANLAMA DERGİSİ, Sayı 26, Eylül 1990, s. 81.

Ekonomik gelişme elbetki sanayileşmenin gerçekleşmesiyle meydana gelecektir. Ancak bu durum tarım sektörünün ihmal edilmesi anlamını taşımaz. Tarım ve sanayi rakip olarak değil birbirlerini tamamlayıcı destekleyici sektörler olarak ele alınmalıdır. Gelişme sürecinde tarım ve sanayi sektörleri arasında bir paralellik sağlanmaz ise, yalnız başına hiç bir sektör, en azından dünya piyasalarındaki konjonktür karşısında bir anlam ifade etmez. Çünkü tarım, bir yandan sanayi ürünleri için talep meydana getirirken, diğer taraftan da sanayiye hammadde arz etmektedir. Böylece sanayi, bir taraftan tarım ürünlerini girdi olarak kullanırken diğer taraftan tarıma girdi sağlamaktadır.

1963 yılından itibaren, kalkınma planlarında öngörüldüğü gibi Türkiye'de tarım sektörünün ekonomideki nispi önemi azalmış, buna karşılık sanayileşme ile birlikte diğer sektörlerle ilişkisi artmıştır. Gelişme sürecinde ülkemizde tarım sanayiye sağladığı girdilerle önemini daima korumuştur. Mevcut son rakamlara göre, tarım sektörü üretilen ara malların %70.1'i imalât sanayiinde, %1.2'si hizmetler sektöründe, %0.1'i madencilikte geri kalan %28.6'sı yeniden tarım sektöründe girdi olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan, imalât sanayiinin kullandığı toplam girdi içinde tarımın payı %22.9'dur. Ayrıca tarım sektörü diğer sektörlerin ürünlerine talep yaratmasıyla da ekonomi için önemli bir rol oynar. Tarım sektörünün kullandığı girdilerin %43.7'si tarımın kendisinden, %31.9'u imalât sanayiinden ve %24.4'ü de hizmet sektöründen sağlanmaktadır⁽²⁶⁾.

C) Türkiye de Tarıma Dayalı Sanayinin Durumu

Ülkemizde tarımın ekonomi içindeki yeri ve ekonomiye katkısı son yıllarda nispi olarak gerilemekle birlikte yinede büyüktür. Bu gerileme sanayi sektörünün tarıma göre daha hızlı gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde tarımın GSYİH içindeki payı kademeli olarak azalmıştır. Cari faktör fiyatlarıyla 1960'da %40.0 olan tarımın GSYİH içindeki payı, 1980'de %22.6 'ya, 1985'de %18.8'e ve 1989'de ise %16.6'ya düşmüştür (Tablo 15). Tarımın GSYİH içindeki payı, yıllar itibariyle azalma göstermesine rağmen; gelişmiş ülkelerle

(26) TOBB, İktisadi Rapor 1989, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1989, s. 65.

karşılaştırıldığında, bu oranın hala yüksek bir seviyede olduğu görülmektedir. Tarımın GSYİH içindeki payı ABD, İngiltere ve F. Almanya'da %2, Fransa'da %4, İspanya ve İtalya'da %6, Portekiz'de %8'ler civarındadır.

Türkiye'de imalât sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin sayısı 1985 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre 193.753'dür. Bu işletmelerin yaklaşık %25.6'sına tekabül eden 49.534'ü tarıma dayalı sanayi kesiminde faaliyet göstermektedir. İmalât sanayiinde meydana getirilen katma değer içinde tarıma dayalı sanayi %30.7 pay almaktadır. Tarıma dayalı sanayi kesiminde meydana getirilen katma değer içinde özel sektörün payı %61, kamu sektörünün payı %39'dur. Bunun yanında tarıma dayalı sanayiinin meydana getirdiği katma değer içinde, gıda-içki ve tütün sanayii %64.5 gibi yüksek bir paya sahiptir.

Dış ticaret açısından tarıma dayalı sanayinin durumuna bakıldığında; toplam imalât sanayii ihracatı içinde tarıma dayalı sanayinin %9.9 pay aldığı görülür. Toplam imalât sanayii ithalatı içinde tarıma dayalı sanayinin payı ise %6.7'dir. Tarıma dayalı sanayi ihracatı içinde gıda-içki ve tütün sanayiinin payı %87.7'dir. İthalat içinde ise bu kesimin payı 64.1'dir⁽²⁷⁾.

Tarıma dayalı sanayi hammaddesinin büyük bir bölümünü yurt içi kaynaklardan sağlaması, dış ülkelere bağımlılığının az olması ve önemli ölçüde istihdam ve katma değer sağlayan bir sektör olarak kabul edilmesi, milli ekonomimiz içindeki yerinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

(27) HaydarTUNCER, "GAP'da Tarıma Dayalı Sanayi Politikalari", GAP'TA TARIM TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa 1989, s. 224.

TABLO: 15 Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları

<u>Cari Faktör Fiyatlarıyla</u>			
<u>YILLAR</u>	<u>TARIM</u>	<u>SANAYİ</u>	<u>HİZMETLERİ</u>
1980	22.6	25.0	52.4
1981	22.0	26.1	51.9
1982	20.8	27.1	52.1
1983	19.6	28.6	51.8
1984	19.6	29.4	51.0
1985	18.8	31.6	49.6
1986	18.4	31.9	49.7
1987	18.0	31.8	50.2
1988	17.5	32.4	50.1
1989	16.6	31.3	52.1
1990(1)	17.8	28.8	53.4

Kaynak: DİE, HDT.

(1) DİE, Eylül 1990 Tahmini

II- TARIMA DAYALI SANAYİDE DÜNYADAKİ GELİŞMELER

A) Dünyada Tarım ürünü stokları ve Tarıma Dayalı Sanayinin Gelişmesinde Yeni İmkanlar

GAP ile ilgili politikaların belirlenmesinde dünya tarımının içinde bulunduğu durumun çok iyi irdelenmesi gerekmektedir. Bugün hemen hemen her ülkede genetik araştırmalar ve üretim teknolojisindeki gelişmeler sebebiyle, tarımsal verimlilikte önemli artışlar kaydedilmiştir. Bunun sonucu olarak gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülke, gıda maddesi üretiminde kendine yeterli hale gelmiştir. Özellikle daha önce birer tarım

ürünü ithalatçısı olan AT ülkeleri bu gün tarım ürünü ihracatçısı durumuna gelmiş ve daha da önemlisi bu ülkelerde tarımsal ürün stokları oluşmuştur.

1987 yılı itibariyle AT ülkelerinin "Kamusal Mübadele " depolarında 16,5 milyon ton olan tarımsal ürün stokları 1988'de 12,5 milyon tona⁽²⁸⁾, 1989 yılında 10 milyon tona⁽²⁹⁾ düşmüştür. Stoklarda görülen bu azalmanın nedeni, ülkelerin tarım ürünlerine uyguladığı kısıtlayıcı ve koruyucu önlemler ve etkin bir stok eritme politikasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan 1987 yılında dünya hububat stokları, 171 milyon tonu ABD'de olmak üzere 450 milyon ton iken 1988'de 134 milyon tonu ABD'de olmak üzere 214 milyon tona düşmüştür. 1989'da ise dünya hububat stoklarının 133 milyon ton olduğu ve bunun 72 milyon tonunun ABD'de bulunduğu açıklanmıştır⁽³⁰⁾. ABD üretimi kısip arz dengesini yeniden sağlamak için tarıma ayrılan toprakların 18 milyon hektarını 1990 yılı sonuna kadar nadasa bırakmayı planlamıştır. Bunun yanında ABD'de çiftçiler, sübvansiyonlardan yararlanabilmek için topraklarının %28'ini boş bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri de kaydettikleri üretim artışı sebebiyle, ithalatlarını düşürmüşlerdir. Dünyanın hızlı nüfus artışına sahip ülkelerinden Çin ve Hindistan, kendine yeter hale gelmeye başlamıştır ve Çin dünyanın üçüncü mısır ihracatçısı olmuştur⁽³¹⁾. Bugün tarım ürünü ihracatçısı bir çok ülkenin, kendi menfaatlerini koruyabilmek ve dünya pazarlarından pay, almak için, amansız bir yarış içine girdiği görülmektedir.

Yakın gelecekte daha da büyüme eğilimi gösterecek bu soruna çözüm bulmak ve tarım kesiminde tedavisi güç sosyal krizlerin doğmasını önlemek için, tarım ürünlerini gıda sanayii dışındaki sanayi sektörlerinde değerlendirmek üzere "alternatif stratejiler" in geliştirilmesi ve yerleştirilmesi gerekmektedir.

(28) EC News, Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği Bülteni, Sayı:10, Ankara, 3 Şubat 1989, s. 6.

(29) EC News, Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği Bülteni, Sayı:8, Ankara, 19 Ocak 1990, s. 6.

(30) TOBB, İktisadi Rapor 1990, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara,1990, s. 89.

(31) TOBB, İkt.Rap. 1989..., a.g.e., s. 61.

Tarım ürünlerinin daha uzun süre yalnız gıda sanayinin basit hammadresi olarak kalamayacağını anlayan gelişmiş ülkeler; tarım ürünlerini, katma değeri yüksek olan sanayi ürünlerine dönüşümünü sağlayan teknolojiler geliştirmek suretiyle "tarıma dayalı yeni bir sanayi hamlesi" ni başlatmışlardır. Oysa ülkemizde tarım ürünlerinin büyük bir bölümü, halen gıda sanayiinde basit hammaddeler olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle ülkemizde gerek ülke genelinde gerekse GAP ile meydana gelmesi beklenen üretim artışının değerlendirilmesinde, tarım ürünlerinin gıda dışı sanayide faydalanma imkânları araştırılmalıdır. Tarımsal ürünlerin, katma değeri yüksek olan sanayi ürünlerine dönüşümünü sağlayacak teknolojilerden faydalanılması amacıyla ülkemizde de "tarıma dayalı yeni bir sanayi hamlesi" nin başlatılması gerekmektedir.

Tarım ürünü ihracatçısı bir çok ülkenin kendi menfaatlerini koruyabilmek ve dünya pazarlarından pay alabilmek için amansız bir yarış içine girdiği bugünlerde, ülkemizde de GAP ile meydana gelmesi beklenen üretim artışının gerek pazarlanmasında ve gerekse değerlendirilmesinde, ileride meydana gelmesi muhtemel dar boğazların doğmaması için, yapılacak plan ve programlarda, tarım ürünlerinin tarım dışı sanayide faydalanma imkanları da araştırılmalıdır.

III- GAP AÇISINDAN TARIM-SANAYİ İLİŞKİLERİ

A) GAP ve Yatırım Alanları

GAP bölgesinde sanayileşmenin ilk önemli adımı stratejik önemdeki sanayilerin başarılı bir şekilde geliştirilmesi olacaktır. Bu daha sonraki sanayileşme için, sermaye, müteşebbislik, teknik ve idarecilik becerisi açısından bir temel meydana getirecektir. Tüketim malı ve inşaat malzemesi üreten sanayilerin gelişme eğilimi ile birleşen bu temel benzer ekonomik faaliyetler yoluyla, başka işletmelerin ortaya çıkmasına yol açacaktır⁽³²⁾.

Bölgede meydana gelmesi muhtemel üretim artışının değerlendirilmesinde, tarıma

(32) DPT, Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu, Cilt 2, Ankara, Nisan 1989, s. 3.7.

dayalı sanayi tesislerinin kurulması büyük önem arz etmektedir.

DPT'nin hazırladığı raporda GAP bölgesinin sanayileşmesinde izlenecek süreç şöyle sıralanmaktadır.

- Tüketim malları ve inşaat malzemeleri sanayilerindeki mevcut gelişme trendi ile birlikte, stratejik önemdeki yeni sanayilerin gelişmesi,

- Gelir arttıkça ve kentleşme ilerledikçe, inşaat malzemeleri ve tüketim malları sanayilerinin mevcut trendinin ivme kazanması, stratejik önemdeki sanayilerin ise gelişmesi ve,

- Önce gübre ve tarımsal makina ve teçhizat, sonra genel makina sanayi gibi diğer sektörlerin yüksek taleplerini karşılayan yeni sanayilerin ortaya çıkması.

GAP Bölgesi Kalkınma Stratejisi; iktisadi yatırım açısından üç esas unsurdan ibarettir⁽³³⁾;

1) Su ve arazi kaynağının geliştirilmesi.

2) Pazar şartlarına en uygun bitki deseniyle arazi kaynaklarının en iyi şekilde kullanılması ve tarıma dayalı sanayi için yeterli hammadde sağlanması.

3) Tarıma dayalı imalât sanayiinin teşvik edilerek geliştirilmesi.

Bu stratejiler çerçevesinde bölge için, geri ödeme süresi kısa, rantabilitesi yüksek sanayi alt sektörleri şöyle tespit edilmiştir;

- **Buğdayla İlgili Sanayiler:** Buğday unu, makarna/ırmik, hazır şehriye.

- **Pamukla İlgili Sanayiler:** Çırçır, pamuk ipliği, yünlü ve pamuklu dokumalar, konfeksiyon.

- **Yem ve Yemeklik Yağ Sanayileri:** Ham ve rafine yemeklik yağlar, hayvan yemi.

(33) GAP B.K.İ.B. Güneydoğu Anadolu (GAP) Broşürü, Creavite Yayıncılık, Ankara, 1990, s. ?.

- **Hayvan Ürünleri Sanayi:** Hayvan kesimi, postlar ve deriler, et ve süt mamülleri, deri ürünleri.
- **İnşaat Malzemeleri Sanayi:** Beton bloklar, Kiremit ve Tuğla, beton borular.
- **İmalât Sanayi:** Makina imalâtı, madencilik ve maden istihracı, elektronik, ziraat alet ve ekipmanları.
- **Diğer Sektörler:** Basım ve yayın, ambalaj malzemeleri, ambalajlama, Turizm.

Bu sanayiler Gaziantep ili hariç, daha az gelişmiş GAP illeri için Stratejik önemi olan sanayiler olarak seçilmiştir. (Tablo 16) da bu sanayilerin GAP illerine dağılımı görülmektedir.

TABLO:16 GAP Bölgesinde Stratejik Önem Taşıyan Sanayilerin İllere Göre Dağılımı

<u>İller</u>	<u>Ana Sanayiler</u>	<u>Diğer Sanayiler</u>
Adıyaman	Turizm sanayi	
Batman		Hizmetler Sektörü, Bakır üretimi
Diyarbakır	Yemeklik yağlar	Hayvan yemi, hayvansal ürün san.
Mardin		Çırcır, İrmik/hamur işleri, meyva işleme, tohum temizleme, şarap imâli fosfat gübre.
Siirt	Et işleme ve deri sanayileri	
Şanlıurfa	Tekstil-giyim	Yemeklik yağlar, hayvan yemi, turizm ilgili sanayiler
Şırnak	Et işleme ve deri Sanayileri	

Kaynak: DPT, Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu, Cilt 1, Ankara, Nisan 1989.

B) İstihdam Olanakları

GAP ile birlikte bölgede istihdam imkânları artacak ve nüfus artışı görülecektir. Bilindiği gibi bölge halen göç veren bir özellik taşımaktadır. Bölge nüfusu özellikle yaz aylarında ülkenin diğer bölgelerine giden gezici tarım işçileri nedeniyle büyük oranda

azalmaktadır. Bölge projenin meydana getireceği ekonomik gelişme neticesinde, göç veren bir bölge niteliğinden ziyade göç alan bölge niteliği gösterecektir.

Proje kalkınma hedeflerinin odak noktalarından biride GAP bölgesinde gelecekte istihdam kapasitesinin yükseleceği yolundadır. GAP istihdam raporunda 1985 yılı içinde 1528 bin kişi istihdam edilirken 2005 yılında 1440 bini tarım sektöründe olmak üzere 2796 bin faal nüfusa ihtiyaç duyulacağı ve yüzde 3 nüfus açığı beklendiği belirtiliyor. İstihdamdaki bu artışın, ancak GAP bölgesindeki tarım ve sanayi ile ilgili hedeflere ulaşılması ile mümkün olabileceği kaydediliyor. Ancak iki ana sektörle ilgili belirlenen hedeflere değişiklik nedenlerle ulaşılmadığında, istihdam artışının beklenen düzeyde gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir.

Tarım sektöründe istihdam artışı ile ilgili umutlar daha çok pamuk üretimindeki artışa bağlanıyor GAP istihdam raporunda konuyla ilgili yer alan bilgilere göre GAP'ta üretilecek pamuğu toplamak için 550 bin, çapalama için ise 750 bin dolayında işçiye gereksinim duyulacağı belirtiliyor. Ayrıca hayvancılık ve ağaçlandırma için de on binlerce kişinin çalıştırılabileceği vurgulanıyor.

C) Yatırım Teşvikleri

Sanayileşme süreci açıklanırken "Stratejik Öneme Sahip Sanayiler" kavramı geliştirilmiş ve bunların teşviki öngörülmüştür. Stratejik sektörlerin seçimi ise plan yapıcıları tarafından belli bir metoda göre yapılmıştır. Bu metot, sanayi sektörleri için bölgenin olanaklarını değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu amaçla 5 kriter kullanılmıştır. a) Hammadde temini b) İşgücü ihtiyacı ve gerekli beceri seviyeleri c) sermaye ihtiyacı d) Pazar şansı e) Elektrik su ihtiyacı⁽³⁴⁾. Eğer bölge bu olanaklar bakımından belli bir sektöre elverişli ise teşvik edilecek sektör olarak tanımlanmaktadır.

Kalkınmakta Öncelikli Yörelere 1964 yılından bu yana mevcut olan bölge yatırım teşvikleri, Türkiye'de nispi olarak daha az gelişmiş yörelerde

(34) Uçkun GERAY, "GAP ve Kaybolan Yıllar", MİLLİYET, 17 Ekim 1990, s. 11.

uygulanmakta olup bu yöreler T.C. Bakanlar Kurulu'nca il bazında tespit edilmektedir.

Ülkemizde yatırım teşvik belgelerinin bölgeler itibariyle dağılımını inceleyecek olursak; 1989 yılında Marmara Bölgesi %41,2 ile ilk sırayı alırken Güneydoğu Anadolu Bölgesi %8,2 ile ancak altıncı sırada yer alabilmiştir. 1990 yılı itibariyle duruma bakılacak olursa yine Marmara Bölgesi %33,6 ile ilk sırada yer alırken Güneydoğu Anadolu Bölgesi %22,7 ile ikinci sıraya yükselmiştir (Tablo 17). Bu durum bölge açısından memnuniyet vericidir.

**TABLO:17 Yatırım Teşvik Belgelerinin Bölgeler İtibariyle Dağılımı
(Yüzde Dağılımı)**

<u>BÖLGELER</u>	<u>1986</u>	<u>1987</u>	<u>1988</u>	<u>1989</u>	<u>1990</u>
MARMARA	39.9	28.6	43.1	41.2	33.6
İÇ ANADOLU	25.9	8.2	11.5	8.5	6.6
EGE	8.2	14.8	14.5	11.2	8.7
AKDENİZ	9.8	11.6	10.5	11.4	11.7
KARADENİZ	6.6	4.3	3.7	4.4	5.6
DOĞU ANADOLU	3.0	1.4	2.7	3.8	10.9
GÜNEYDOĞU ANADOLU	6.6	5.4	11.6	8.2	22.7
ÇOK BÖLGELİ	0.0	25.7	2.4	11.3	0.2
TOPLAM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Yat. Tut (Milyar TL)	5.129.2	6,830.4	11,653.4	19,376.2	22,628.9

Kaynak: DPT, Türkiye'de Temel Ekonomik Göstergeler 1990.

HDT, Başlıca Ekonomik Göstergeler 1991.

Teşvik sistemi çerçevesinde nispeten daha az gelişmiş illerin kalkınmasını sağlamak amacıyla iller kalkınma düzeylerine göre sınıflandırılmış ve bu daha az gelişmiş illerin karakteristiklerine bağlı olarak uygun teşvik tedbirlerinin saptanabilmesi için bir ayırım getirilmiştir. GAP kapsamında olan iller içinde Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Siirt birinci derecede kalkınmada öncelikli iller olarak, Şanlıurfa ise ikinci derecede kalkınmada

öncelikli il olarak sınıflandırılmıştır. Gaziantep normal bölgeler sınıflandırılmasına dahil edilmiş olduğundan teşvik politika çerçevesinin dışında bırakılmıştır⁽³⁵⁾.

Kalkınmakta Öncelikli Yöre statüsünün yatırım teşvikleri itibariyle sağladığı imkanlar şunlardır⁽³⁶⁾;

- Yatırımlara uygulanacak "Yatırım İndirimi Nisbeti" 2. derecede öncelikli yörelerde yüzde 60, 1. derecede öncelikli yörelerde yüzde 100'dür(Bu nisbet Kalkınmakta Öncelikli Yörelere dışındaki yörelerde yüzde 40 ve/veya daha azdır).

- Kamu Ortaklığı Fonu, Kalkınmada Öncelikli Yörelere'de kuruluş sermayesine asgari yüzde 10 nisbetinde iştirak ettiği yatırımlarda, düşük faizli işletme kredisi açmaktadır.

- Kalkınmada Öncelikli Yörelerde yapılacak yatırımlarda özkaynak şartı, yatırımın sektörel özelliğine göre, yüzde 30'a kadar indirilmektedir.

- GAP Bölgesindeki yatırımlarda; Kalkınmakta Öncelikli Yörelere statüsü gereğince yapılacak yatırımlar için satın alınan arazi ve arsalar; Veraset ve İntikal Vergisi, Damga Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Emlâk Vergisi, Belediye Gelirleri Kanunu uygulamasından ve her türlü harç-resimden muafır.

- Kalkınmakta öncelikli illerden 1. dereceye girenlerin personel ücretlerinin Gelir Vergisi'ndeki Özel İndirim Nisbeti 3-4 kat, 2. derecede Kalkınmakta Öncelikli Yörelere'de bu nisbet 2-3 kat daha fazladır.

- Teşvik Belgesi alabilmek için asgari yatırım miktarı; Kalkınmada Öncelikli Yörelere dışındaki yörelerde 3 milyar TL iken, Kalkınmakta Öncelikli Yörelere'de bu miktar sadece 300 milyon TL'dir.

(35) DPT, Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması Master Plan Nihai Raporu, Cilt 3, Ek A,B,C, Ankara, Nisan 1989, s. B-10.

(36) GAP B.K.I.B., a.g.e., s. 7.

-Teşvik Belgesi ile ithali gereken makina ve teçizatın yer aldığı Global Liste'den gümrüksüz olarak ithal edilen kalemlerde uygulanan CIF bedelinin yüzde 5'i nisbetindeki "İhracatı Teşvik Fonu" kesintisi, Kalkınmada Öncelikli Yörelere için geçerli değildir.

Yatırımlarda Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu'ndan özkaynak üzerinden gerçekleşen kısma yapılan prim ödemesi ise şöyledir.

	Prim Ödemesi(%)
1.Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere'de	50
1.Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere'deki Organize Sanayi Bölgeleri'nde	60
2.Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere'de	40
2.Derecede Kalkınmada Öncelikli Yörelere'deki Organize Sanayi Bölgeleri'nde	50

- Mamulün ihraç edilmesi halinde KDV iade edilmektedir.

- Yatırımların Organize Sanayi Bölgeleri'nde yapılması halinde nominal enerji fiyatından yüzde 25-30 indirim yapılmaktadır.

Turizm yatırımlarında uygun bir fizibilite raporunun mevcut olması halinde, verilen yatırım teşvikleri haricinde toplam yatırım tutarının yüzde 50'si nisbetinde kredi, Türkiye Kalkınma Bankası tarafından yüzde 50 faizle açılmaktadır.

D) Teşvik Talepleri

Teşvik politikalarının, Kalkınmada Öncelikli İllerde yatırım kararları üzerindeki etkisi pek ümit verici değildir. Teşvikler, yatırımcıları, bu illerde yatırım yapmaya sevkedecek kadar etkili olamamıştır. Bu kararlar üzerinde genel ekonomik politikalar ve konjonktür daha etkili görünmektedir. Yatırımcıları çekmek açısından her ilin sosyo-ekonomik kalkınma düzeyi daha anlamlı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Teşviklerin sektörlere göre dağılımı analiz edildiğinde, teşvik belgesi alınmasında temel etkileyici faktörün, kurulacak sanayinin teşvik edilen sanayi olması yanında bölgenin doğal kalkınmasına da cevap verebilecek nitelikteki yatırımlar olduğu görülmüştür. GAP kapsamındaki illerde, illerin doğal gelişme eğilimleri ile aynı doğrultuda olan gıda, içecek ve tekstil sanayi teşviklerinin payı diğer sanayi teşviklerine oranla daha fazla olmuştur. Bu nedenle, verilen teşvik belgelerinin sayısı gibi göstergeler, teşvik politikalarının etkinliğini göstermekten çok, Kalkınmada Öncelikli İllerin genel koşullarının değerlendirilmesi açısından kullanılmaktadır.

GAP bölgesinde imalat faaliyetleri için verilen teşvik belgelerinin sayısı, 1980 ile 1986 yılları arasında, 14'ten 62'ye; yaratılan istihdam 3 501'den 88 811 kişiye; ve yatırım değerleri 1 884 milyon TL'dan 3 947 milyon TL'na yükselmiştir. Bu miktarlar, yıllık ortalama artış olarak, belge sayısı için %28, istihdam için %71, toplam yatırım değerleri için ise %13'lük bir artış oranına tekabül etmektedir. Ülke çapındaki toplamlar açısından ise bu değişkenlerden her birinin artış oranları, sırasıyla %22, %52 ve %4 olmuştur⁽³⁷⁾. Bunlardan da Bölge'deki yatırım beklentisinin genel olarak ülke genelinden daha hızlı bir şekilde geliştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

E) GAP'ta Tarıma Dayalı sanayinin Kurulmasında Dikkati Çeken Noktalar ve Beklentiler

Güneydoğu Anadolu Projesi çok büyük ölçekli ve çok sektörlü bir projedir. Ülkemizin gelişmesinde önemli bir rol oynayacak olan GAP'ın bölgede meydana getireceği üretim artışının değerlendirilmesi için gerek tarıma dayalı gerekse tarım dışı sanayilerin kurulması gerekmektedir. Bunun yanında tarıma dayalı sanayilerin, bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde önemli rol oynayacağı ve ayrıca tarım dışı sanayilerin gelişmesinde de öncülük edeceği açıklanmaktadır.

Ancak sanayileşme yolunda iki ciddi engelle karşılaşılmaktadır. Bunlardan birincisi sermaye diğeri ise kaliteli emek yada beşeri sermayedir. Gerek sermaye gerekse kaliteli

(37) DPT, a. g. e., s. B-11.

emek dar boğazı batılı büyük kuruluşlar yada onların öncülüğünde oluşturulacak ortak kuruluşlarla giderilebilir⁽³⁸⁾.

Kalkınma hamlelerinin önce ticaret merkezlerini arkasından da sanayi merkezlerinin batıda toplanması Türkiyede batı ve doğu bölgeleri arasında gelir dağılımında bozuklukların doğmasına neden olmuştur. Daha çok tarım ve hammadde üreticisi durumunda olan bu yöreler sanayisi gelişen yörelere göre ancak görece bir gerileme içinde mutlak gelir düzeyini yükseltebilmişlerdir.

Sanayi ürünlerinin fiyatları ile tarımsal ürünlerin fiyatları arasındaki fark, sanayi ürünleri lehine değişerek sanayi bölgeleri dışında kalan yörelerden, sanayi merkezlerine doğru kaynak ve servet akımına yol açmış ve bu yörelerin sanayileşmiş yörelere nazaran geri kalmasına neden olmuştur.

Ancak sanayi kuruluşlarının bir yerde kurulması onun yaratacağı gelirin o yerde kalması için yeterli değildir. Bunun için kârların bir bölümünün yörede kalmasına yönelik bazı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler arasında yöre halkını kâra ortak edici müşterek kuruluşlar veya kooperatif tipi kuruluşlar düşünülebilir⁽³⁹⁾.

Sanayileşme ile birlikte etkili olarak gelişecek sendikalaşma hareketi, tüm bu gelişmelerin yüksek bir ivme kazanmasına neden olacaktır.

GAP'ın öncelikle stratejik önem taşıyan sektör ve alt sektörlerinin belirlenmesi gereği vardır. Ancak sektörler belirlenirken öncelikle dünya tarımının ve tarıma dayalı sanayinin içinde bulunduğu durum iyi analiz edilmelidir. Ayrıca GAP projesinin gerek bölgesel kalkınma, gerekse ulusal kalkınma açısından istenilen sonuçları sağlayabilmesi için, bu bölgedeki mukayeseli üstünlük koşullarının ekonominin geri kalan kısmı ile tamamlayıcılık özelliği gösteren tarımsal ve sınai faaliyetlerin geliştirilmesi yönünde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bölgede değişen mukayeseli üstünlüklerin diğer

(38) İzzetin ÖNDER, "Güneydoğu Anadolu Projesinin Ekonomik ve Sosyal Etkileri", TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUTLARI İÇERSİNDE ŞANLIURFA VE GAP SEMP., İstanbul, 1988, s. 100.

(39) ÖNDER, a.g.e., s. 101.

bölgelerdeki faaliyetlerle rakip olan alanlarda değerlendirilmemesine dikkat edilmelidir. Bu nedenle bölgede oluşturulacak ürün desenin ekonomimizin geri kalan kısmında yetiştirilen ürünlerle rakip olmayan türdeki ürünler esas alınarak yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Bu belirleme yapıldıktan sonra bölgenin sınai gelişmesinde daha rasyonel bir biçimde planlanması imkânı doğmuş olacaktır. Bölgede kurulacak sanayilerin diğer bölgelerde kurulmuş olan veya kurulması planlanan sanayilerle gerek iç pazarda gerekse dış pazarlarda rakip durumuna düşecek sanayiler olmaması büyük önem taşımaktadır⁽⁴⁰⁾.

GAP için stratejik önem taşıyan sektör ve alt sektörlerin tespitine paralel olarak yatırımları gerçekleştirecek olan özel sektörü bölgeye çekme imkanları araştırılmalı, diğer taraftan teknolojiyle, istihdamı ile ve dış pazar imkanlarıyla ülkemize gelmek isteyen yabancı sermaye de ayrıca teşvik edilmelidir.

GAP'ta kurulacak tarıma dayalı sanayiler için öncelik arzeden önemli bir hususta hammadde teminidir. Faaliyete geçen tesislerin kendi bünyesinde bir "tarım grubu" oluşturması ve bu birim vasıtasıyla "sözleşmeli üretim" uygulamasına geçmesi gereğine dikkat çekmek yerinde olacaktır.

AT'ye girme konusunda siyasi tercihini yapan Türkiye'nin GAP'ın da devreye girmesi ile var olan tarım potansiyelinin daha da artacağı varsayımı Topluluk Üyesi ülkeleri ürkütmektedir. Bu nedenle AT ve diğer ülkeler GAP'ı yakından takip etmektedir. Türkiye ile AT ülkeleri arasındaki tarım ürünleri ticaretindeki denge Türkiye lehinedir. Ancak ihracatta çeşitli güçlüklerle karşılaşılacağı bilinmektedir. Bu güçlüklerin başında kalite, standardizasyon ve ambalajlama eksikliği gelmektedir. Bu konuda gerekli çalışmalar hızlandırılmalı ve dünya standartları düzeyine getirilmeye çalışılmalıdır.

GAP'ın meydana getireceği üretim artışının değerlendirilmesi için AT ve diğer ülkelere gerek tarım ürünleri ve gerekse tarıma dayalı sanayi ürünleri ticaret imkanları araştırılırken, ilk aşamada, "tamamlayıcılık esasına dayalı mükayeseli üstünlük"

(40) Erdal TÜRKKAN, "GAP Çerçevesinde Mukayeseli Üstünlüklere Dayalı Alternatif Bölgesel Sanayileşme Stratejileri ", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988, s. 562.

kavramından hareket edilmesi yararlı olacaktır. Ancak daha ileriki aşamalarla ilgili olarak "rekabet esasına dayalı mükayeseli üstünlük" politikalarında şimdiden araştırılması ve ortaya konulması gerekmektedir⁽⁴¹⁾.

IV- YATIRIMLARIN FİNANSMANI VE YABANCI SERMAYE

GAP'ta meydana gelecek yatırım potansiyelinin değerlendirilmesinde özel sektöre önemli görevler düşecektir, ancak yapılacak yatırımlar için iç ve dış kaynakların desteğine ihtiyaç duyulacağı muhakkaktır. Uygulanacak teşviklerle GAP'ta yatırımların cazip hale getirilmeleidir. Ayrıca Bölgede yatırım yapmak isteyen yabancı sermayeyi özendirici ek teşvik tedbirleri getirilmelidir. Gerek sermaye gerekse nitelikli emek darboğazı yabancı sermayenin öncülüğünde giderilebilir. Yabancı sermayenin girdiği ülkelerde teknoloji transferinin mümkün olması, istihdam olanaklarının yaratılması, ülke gelişmesini hızlandırması ve yeni dış pazar imkânları yaratması gibi faydaları söz konusudur.

Ülkemizde 1988 yılı sonu itibariyle fiilen gelen yabancı sermayenin %5'i tarım sektörü ile ilgili 41 firmada değerlendirilirken, toplam yabancı sermayeden bitkisel üretim %0,21, hayvancılık %3,05, su ürünleri %0,10, ormancılık %0,03 tarım hizmetleri %1,61 pay almıştır. 1988 yılında ülkemize gelmesine izin verilen yabancı sermaye içinde tarım payı %3,3'dür. Diğer taraftan 1988'de verilen yatırım teşviklerinin %1,1'i tarım yatırımlarına aittir⁽⁴²⁾.

1984 yılından beri kararlı bir şekilde yürütülen GAP yatırımları her zaman yabancıların dikkatini üzerine çekmiştir. Yatırımların hali hazır gerçekleşme düzeyi ve hızı şimdiden bir çok yabancı firma ve danışmanlık kuruluşlarının ilgisini GAP projesinin tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde yaratacağı muazzam iş fırsatlarına çevirmiş bulunmaktadır. Nitekim, bitkisel üretimde, tohum islahı, modern hayvancılık, ormancılık ve ağaç ürünleri sanayileri ve kimyasal gübre konularında yabancı yatırımcıların yerli müteşebbis sanayicilerle ortak yatırımlar için fırsat arayışları başlamış bulunmaktadır.

(41) TOBB, a.g.e., s. 89.

(42) TOBB, a.g.e., s. 88.

Özellikle hidroelektrik enerji üretimi, temel ulaşım ve depolama altyapı tesislerinin inşası ve telekominikasyon projeleri ya dış kredi sağlamak suretiyle yada doğrudan yabancı yatırımcı veya yerli ortaklık yoluyla gerçekleştirilecek büyük sermaye ve yüksek teknoloji gerektiren yatırım alanlarıdır. Devlet GAP'ta kilit sektör ve projelerin hızla gerçekleştirilmesi amacıyla yabancı sermaye ve girişimciliğini desteklemektedir. Bu amaçla yerli ve yabancı ayrımı yapmaksızın çok etkin ve kalıcı teşvik tedbirleri getirilmiştir. Bunlar vergi iadesi, yatırım indirimi ve ithalatta gümrük muafiyetleri, düşük faizli yatırım kredileri, hızlandırılmış amortisman uygulaması gibi teşvik tedbirlerinin yanında finansal kiralama, kâr transferi garantisi ve özel fonlarla desteklenmiş Yap-İşlet-Devret gibi yatırım yöntemleri de uygulamaya konulmuş bulunmaktadır. Bu alanda kayda değer en son gelişme GAP kapsamında yer alan Birecik Barajı ve Hidroelektrik santrali projesi yatırımının Yap-İşlet-Devret modeli anlayışı içinde 4 Batı Avrupa ve 2 Türk firmasının oluşturduğu konsorsiyum tarafından kurulan Birecik A.Ş. tarafından gerçekleştirilmekte oluşudur⁽⁴³⁾.

(43) GAP B.K.İ.B., GAP Projesinin Finansman..., a.g.e., s. 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAP'TA TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMA VE KREDİLENDİRİLMESİ POLİTİKALARI

Birinci Kısım

GAP'TA TARIMSAL ÜRÜNLERİN PAZARLANMA POLİTİKASI

I- PAZARLAMA POLİTİKASININ KAPSAMI VE ÖNEMİ

Tarım ürünleri pazarlama politikası, tarım ürünlerini talep edenlerin istedikleri malları istedikleri yer ve zamanda, istedikleri şekilde satın almalarını sağlama esasına dayanır. Üretime tahsis edilen kaynakların ve kullanılan işgücünün verimliliği pazarlama politikasının istenilen hedeflere ulaşmasına bağlıdır.

Pazarlama politikası belirlenirken gözönünde bulundurulması gereken bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Bunlar üretimin iç ve dış talebe göre ayarlanması, üretilen ürünün satışa hazır hale getirilmesi yani sınıflandırma, boylama, paketleme, kalite kontrolü, depolama, taşıma, fiyatlandırma gibi bir dizi işlemlerin eksiksiz yerine getirilmesidir.

Ayrıca iç ve dış pazar taleplerine göre kaliteli ve standart üretimin sunulması ve bununla ilgili fonksiyonların zamanında işleme konulması pazarlama politikasından beklenen önemli hususlardır.

Pazarlama politikasından beklenen hususların yerine getirilmesinde yurt içi ve yurt dışı talebin incelenmesi ve bunların gelecek yıllara ait projeksiyonlarının yapılmasına gereksinim vardır. Üretilen ürünlerin kaliteleri dereceleme yoluyla sağlıklı bir şekilde belirlenmeli ve ürünler yurt içi ve yurt dışı isteklere göre hazırlanmalı, alıcının istediği şekilde, zamanda, yerde bulundurulur ve mülkiyet değişimi yapılarak beklenen fayda yaratılmalıdır. Bütün bunlar pazarlama politikasından beklenen hususları oluşturmaktadır.

II- TARIM ÜRÜNLERİ PAZARLAMA SİSTEMİ

Türkiye'de üretilen tarım ürünlerinin pazarlama sistemleri birbirinden farklı yapıda bulunmakta ve çeşitlilik göstermektedir. Tarım ürünleri piyasalarında genel olarak serbest piyasa koşulları hakim olmakla birlikte, kimi ürün piyasalarına devletin müdahale ettiği bilinmektedir. Destekleme alımları şeklinde kendini gösteren bu müdahale şekli son zamanlarda giderek yoğunluğu azalmış, destekleme kapsamına alınan ürün sayısında azalma meydana gelmiştir. Günümüzde tarımda destekleme politikası, genelde iki araçla yürütülmektedir. Bunlar; ürün bazında taban fiyatları ve destekleme alımları, girdi ve ürün bazında sübvansiyonlar ve primlerdir. Kamu kuruluşları bu müdahale mekanizmaları ile pazara girmekte, bunlarla arzı ayarlamakta ve fiyatların belli seviyelerde oluşumunu, etkilemektedir. Türkiye'de devletin kamu kuruluşları dışında çeşitli Tarım Satış Kooperatifleri aracılığı ile de desteklediği ürünler mevcuttur.

Ürünlerin üretim alanından tüketim alanına akışında devlet, özel kesim, kooperatif ve bunların değişik şekilde birleşmiş kuruluşları ve bunların yöneticileri ve çalışanlarına önemli görevler yüklemekte fiyat mekanizmalarını çalıştırmakta ve ekonomik hayattaki çeşitli tarafları ve menfaat gruplarını anlaşırarak rahat ve sürekli olmasını sağlamaktadır. İşte ürünlerin üretildikleri yerlerden tüketildikleri yerlere, fiyat mekanizmaları ile, tarafları

anlaştırarak rahat ve sürekli akışını sağlayan bu sisteme "pazarlama sistemi" denmektedir⁽⁴⁴⁾.

Ürünlerin akışının hızlılığı sürekliliği, kaynakların tüketici isteklerine göre yönlendirilerek üretimin yapılabilmesi ve tarafların mal ve hizmet mübadelesinde rahatlıkla anlaşabilmeleri, pazarlama sisteminin etkinliğini açıklamaktadır.

Türkiye'de tarımsal ürün pazarlama sisteminde özel ve kamu kurumları ile Kooperatiflerden oluşan başlıca üç pazarlama kuruluşunun var olduğu görülmektedir. Pazarlama sisteminde özel kesim şahıs işletmeleri ile, 6572 ticaret kanununa göre kurulan anonim, kolektif, komandit ve limited şirketlerle temsil edilmektedir.

Bölgede tarımsal ürünlerin çoğu, yerel pazarlarda serbestçe alınıp satılabilmektedir. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep illerinde Ticaret Odası kanun ve yönetmeliklerine uygun olarak kurulmuş, fiyatların ilân edildiği ve ürünlerin alınıp satıldığı resmi borsalar bulunmaktadır.

Hükümet Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Tarım Satış Kooperatiflerine belirli tarımsal ürünleri, ürün taban fiyatları sistemine göre belirlenmiş fiyatlar üzerinden satın almak konusunda yetki ve sorumluluk vermiş bulunmaktadır. Bu kuruluşlar, ürünleri satın alıp depolamakta ve bunları ulusal ve uluslararası pazarlarda satmaktadırlar.

Satış kooperatifleri, belirli sanayi bitkilerini sınıflandırmak, işlemek ve depolamak konusunda çeşitli imkânlarla sahiptirler. Bölge'de iki kooperatif çok önemlidir. Bunlar Gaziantep'teki Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifi (Güneydoğu Birlik) ve Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifi (Çukobirlik)'tir.

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO), tahıllar ve baklagiller açısından esas destek kuruluştur. Türkiye çapında satınalma istasyonları ve tahıl siloları bulunan TMO'nin Bölge'de 421 000 ton depolama kapasitesine sahip 32 istasyonu vardır⁽⁴⁵⁾.

(44) Turan GÜNEŞ, "Türkiye'de Tarım Ürünleri Pazarlama Sisteminin İşleyişi",

TARIM ORMAN VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, Sayı 21, Ankara, Kasım 1987, s. 2.

(45) DPT, a. g. e., s. A-5.

III- BÖLGEDE TARIM İŞLETMELERİNDE VE KURULUŞLARINDA PAZARLAMA HİZMETLERİ VE TESİSLERİ

Bölgede halen mevcut pazarlama sistemi ve pazarlama tesisleri üretim genişlemesine cevap verecek nitelikte değildir. Bu nedenle pazarlama sistemlerinin geliştirilirken ürün gruplarına cevap verecek nitelikte olmasına özen gösterilmelidir.

Tarım ürünleri pazarlama politikasında pazarlama hizmetinin aksatılmadan yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. GAP bölgesi tarım işletmeleri ve kuruluşları, pazarlama hizmetleriyle ilgili olarak alınması gerekli önlemlere aşağıda kısaca değinilmiştir.

Tarımsal işletmelerin ilk yaptıkları pazarlama hizmeti, ürünün toplanmasıdır. Bölge tarım işletmelerinin ürünlerini bir araya toplama kapasiteleri düşüktür. Entansiteye girme, verimi yükseltme ve ihtisaslaşma ile kapasite artırımı sağlanmalıdır. Toplamada gerekli teknik konular izlenmelidir.

Sınıflandırma, boylama, standardizasyon hizmeti tarım işletmelerince tanınmamaktadır. Çiftçiler çeşit standardını bilmemekte, dağıtılan tohumluk fide ve fidanlar yetersiz miktarda bulunmaktadır. Bölgede çeşitli tarım ürünlerinin sınıflandırılması için ihtiyaca elverişli tesisler kurulmalıdır.

Ürünü ileri zamana bozulmadan ulaştıran depolama hizmeti, tarım işletmelerinin ve kuruluşların uygun ve yeter kapasiteli depo yerleri olmamasından dolayı aksamaktadır. Depo kapasiteleri yaratılmalı ve depolama teknikleri yaygınlaştırılmalıdır.

Ürünün işleme faaliyeti ve işletmelerde ürünlerin paketlenmesi ve ambalajlanması teknikleri gelişmemiş ve ilgili kurumlarında konuya yeteri kadar önem vermediği görülmektedir.

Çiftçi ürünün fiyatının oluşumunda etkisizdir. Pazarlama kolaylıkları ve depolama imkânları da olmadığından üretici, serbest piyasada oluşan fiyatı kabullenmek durumunda kalmaktadır. Pazarlama kooperatifleride yeter alımları ile fiyatları belirleyememektedirler.

Tarım ürünleri fiyatlarının oluşumunda finansman yönünden güçlü olan tüccar ve komisyoncu etkili bulunmaktadır.

Tarım ürünlerinin pazarlama için üreticinin finans ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. İşletmeciye ürünü pazarlaması amacıyla yeter kredi verilmemektedir. Bu nedenle üretici ürünün satışında tüccar ve komisyoncuya bağlı kalmaktadır.

Üretici ürününü genellikle işletmede veya mahalli pazarda satmaktadır. Satış anında üreticinin büyük nakit ihtiyacı içerisinde bulunması, pazarlık gücünü düşürmektedir. Çeşitli ürün pazarlamasında yer alan aracının finansman imkânlarında üreticiyi kendisine bağlamaktadır.

Bölgede üretilen önemli ürünlerden tahıl pazarının düzenlenmesinde TMO yer almaktadır. Pazarlanan ürünlerin önemli bir bölümü işletmede veya pazar yerinde tüccara satılmaktadır.

Yörede ürünlerin pazarlama kanallarından süratle akması, pazarlama kanallarının uzamaması ve aracı sayısının azalabilmesi için, pazarı düzenleyen kamu kuruluşlarının ve Tarım Satış Kooperatiflerinin etkili şekilde çalışması zaruri görülmektedir.

Üreticiler ürünlerinin kısa mesafeli nakliyesinde hayvan, at arabası ve motorlu taşıt araçları kullanmaktadırlar. Yörenin şehir ve köy irtibatını sağlayan karayolları yetersizdir. Yörenin önemli bir faaliyeti olan taşımacılık düzenlenmelidir. Bölgeyi boydan boya demiryolu katetmesine rağmen, yörede demiryolu taşımacılığı gelişmemiştir. Yörede demiryolu ağının geliştirilmesi, tarım ürünlerine ucuz tarife uygulanması, taşımacılığı geliştirecektir. Yörenin ulaştırma sisteminin geliştirilmesinde hava yollarında gerekli önem verilmelidir⁽⁴⁶⁾.

Bölgede üreticilerin ürünlerini pazarlaması amacıyla bazı teşvik edici tedbirler alınmalıdır. Ayrıca GAP'ta tarımsal ürünlerin arz ve talep dengesi belirlenerek ona göre

(46) T. GÜNEŞ, R. ARIKAN, A. KACABEY, N. ALBAYRAK, "Tarım Ürünleri Pazarlanması", GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ TARIMSAL KALKINMA SİMPOZYUMU, Ankara, 1986, s. 561.

hedef ürün miktarı belirlenmeli ve çeşitli ürün grupları için şimdiye kadar var olan Kamu kurum ve kooperatifleri iyileştirilmelidir⁽⁴⁷⁾.

Bölge'deki pazarlama kanallarının daha iyi işleme için özel sektör teşvik edilmelidir. Özellikle tarım ürünü işleme sanayilerine, depolama ve ürün muhafaza tesislerine, paketleme ve taşımacılığa yapılacak yatırımlar, kredi tedariki ve başka tedbirlerle desteklenmelidir⁽⁴⁸⁾.

Pazarlama hizmetlerinin ilk aşamasından itibaren alınacak tedbirlerle; ürün kayıplarının azaltılması, tüketiciye kaliteli ürünlerin uygun fiyatla ve koşullarla sunmak hedef olarak seçilmeli ve bunun gerçekleşmesi için gerekli önlemlerin alınması sağlanmalıdır.

IV- TARIM ÜRÜNLERİNDE ARZ-TALEP VE FİYAT OLUŞUMU

Tarım ürünleri fiyatları diğer mallara nazaran daha fazla dalgalanma gösterir Bunun başlıca nedenleri, bu ürünlerin hem arz hemde talep elastikiyetinin düşük oluşu ve tarımın kendine has rekabet durumudur.

Tarım ürünlerinin arz ve talebi, kısa ve orta dönemde esnek değildir. Çünkü, tarımsal ürünlerin üretim hacmi bu ürünlerin fiyatlarındaki değişmelere bağlı olarak istenilen hız ve miktarda artırılamamaktadır. Bu da tarım ürünlerinin fiyatlarında şiddetli dalgalanmalara neden olmaktadır. Buna karşın tarım ürünleri fiyatlarındaki büyük değişiklikler tarım ürünlerinin üretim ve tüketim miktarlarında sadece ufak değişmelere sebep olmaktadır.

Tarımsal ürünlerin özelliklerine bağlı olarak arz ve taleple ilgili iki sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, üretim miktarının az olduğu yıllarda fiyatların

(47) A. BALABAN, O. TEKİNEL, "Southeastern Anatolian Irrigation Project (GAP)", TURKEY ECONOMY, Number 4, Year 2, December 1989, page 77.

(48) DPT, a. g. e., s. 6.12.

yükselmesidir. Bu yüzden, kıtlık yıllarında üreticinin toplam parasal geliri artar. İkincisi, ürünün bol olduğu yıllarda fiyatların düşmesidir. Bu durumda, üreticinin toplam parasal geliri azalır. Ürün miktarı ile gelirler arasındaki bu ilişkiye "King Kanunu" denir.

King Kanunu'nun ortaya çıkması için iki koşulun var olması gerekir. Bunlardan birincisi piyasanın doygun hale gelmesi yani arz ve talep eşitliğinin sağlanması, ikincisi ise talep edilen veya tüketilen malın yerine ikame edilecek bir malın bulunmamasıdır.

Tarım sektöründe göze çarpan özelliklerden biriside arzın, talep değişmelerine bir dönem sonra uymasındır. Bu zamanlamada geç kalma nedeniyle, bu yılın fiyatı, bu yılın arzı üzerinde hiç etkili olmamakta ve bu yıldaki bütün ayarlamalar gelecek yılın fiyatının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Tarım ürünleri arzının bir diğer yönünde tarımsal işletmelerin küçüklüğü dolayısıyla üretim ve pazara mal arzı kapasitelerinin düşüklüğüdür. Bu durum işletmelerin büyük bir kısmının kendi ihtiyaçları için çeşitli ürünler yetiştirme zorunluluğu ile birleşince, kapasite daha da küçülmekte ve para ve pazar ekonomisinden uzak karakterde, mali yönden zayıf yapılı işletmeler ortaya çıkmaktadır. Oysa arzın fiyatlara göre ayarlanması, işletmelerin pazarlarla olan ilgisi ve pazar hareketlerine karşı duyarlılığı ile mümkündür⁽⁴⁹⁾.

Ayrıca tarım ürünleri fiyatları, genellikle serbest rekabet şartlarının hakim olduğu pazarlarda teşekkül etmekte olup üretim kontrol edilememektedir. Buna karşın endüstri mamüllerinin pazarı, genellikle monopol gibi kontrol altında bulundurulabilen ekonomik bünyeler içinde teşekkül ettiği için kontrol edilebilmektedir. Tarımsal üretim birbirinden habersiz milyonlarca çiftçi tarafından gerçekleştirildiği ve üretim kontrol edilemediği için, fiyatlar düştüğünde, üretim azaltılamamakta, hatta artmakta veya sabit kalmaktadır. Üretimdeki artış ise fiyatlarda daha fazla düşmelere neden olmaktadır. Şu halde asıl sebep bu sektördeki üretim miktarının, talepte kısa dönemde meydana gelen değişikliklere göre ayarlanamamasıdır⁽⁵⁰⁾.

(49) Tamer ARPACI, Tarımsal Pazar Koordinasyonu ve Ekonomik Gelişme, Ankara I.T.İ.A.,Yay No: 170, Ankara, 1982, s. 64.

(50) İbrahim AKSÖZ, Zirai Ekonomiye Giriş Zirai İşletmecilik-Genel Kısım, 2. Baskı, Atatürk Üniv. Yay No: 252/c, Erzurum, 1972, s. 22.

Özellikle buhran dönemlerinde, tarım ürünleri fiyatlarında diğer malların fiyatlarına göre daha fazla düşme görülür. Bunun sebebi, buhranla birlikte fiyatlar düşmeye başlayınca diğer sektörler üretimlerini kısımcı tedbirlere başvurarak fiyat düşmesini hafifletmeye çalışırlar. Buna karşın bu dönemde tarım ürünleri fiyatlarının düşmeye başlaması, üretim hacminde büyük değişmelere sebep olmaz, hatta bazı hallerde üretimin artırılmasına yol açar. Bunun neticesi olarak fiyatlar daha fazla düşer. Bu yüzden tarım dışı sektörlerde buhranın tesirleri, daha ziyade üretim kıtlığı ve işsizlik şeklinde kendini gösterir.

Diğer taraftan tarımsal ürün talebi diğer üretim mallarına, bilhassa dayanıklı mallara olan talebe göre daha istikrarlı oluşu, buhranın tarım ürünleri fiyatları üzerindeki tesirlerini hafifletici bir rol oynamaktadır. Ancak tarım ürünleri arzının konjonktüre mukabele etmemesinden dolayı fiyat düşmesi, tarımda mübalağalı bir şekilde olmaktadır. Bu nedenle buhranın tarım sektöründe daha fazla hissedilmesine sebep olmaktadır⁽⁵¹⁾.

Buhran dönemlerinde toplam sınıai üretim miktarlarında fazla düşüş kaydedildiği halde, tarımsal üretimdeki düşüş bu oranda olmamakta, hatta kısmen sabit kalmaktadır. Buna karşın ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmaların azalmaya başladığı dönemlerde tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşüş oranı, sınıai mallarinkinden fazladır. Refah devrelerinde ise tarımsal ürünlerin fiyatları sanayi malları fiyatlarından daha süratle artar.

V- BÖLGE ÜRÜNLERİNİN TOPLAM TALEBİ

Güneydoğu Anadolu Proje bölgesi tarımsal üretim bakımından kendine özgü ürün çeşitleri ve kaliteleri bulunan, dış satım kapılarına yakınlığı nedeniyle toplam ürün talebi yüksek olan bir bölgedir. Bölgede sulama ile ürün çeşitleri artacak ve verimliliği yükselecektir. Ancak projenin beklenen sonuçları verebilmesi için en az üretim planlaması kadar ürünlerin pazarlanmasına da önem verilmelidir. Çünkü üretim ancak pazarlama ile bir anlam taşıyacaktır. Üretici ürününü iç yada dış pazarlarda değerlendirme olanağı bulamazsa toprak ne kadar verimli olursa olsun sulu tarıma yeterince ilgi göstermeyecektir. Bu da ülkenin büyük özverilerde bulunarak gerçekleştirdiği, bu dev

(51) AKSÖZ, a. g. e., s. 23.

yatırımı gereksiz bir ekonomik israfa dönüştürecektir. Bu nedenle üretim fazlalığını önlemek ve üretimin iç ve dış piyasa talep miktarına göre yönlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu konuda "Sözleşmeli Üretim" biçiminin yaygınlaştırılmasıyla önemli gelişmeler sağlamak mümkündür. Ayrıca "Sözleşmeli Üretim" uygulamasında üreticilere üretim için gerekli girdiler sağlanarak, girdi yetersizliğinin neden olduğu olası verim düşüklükleride önlenmiş olacaktır⁽⁵²⁾.

Bölge ürünlerine karşı, komşu ülkelerin yüksek bir talebi vardır ve bu talep devamlı olarak artmaktadır. Yurt içi taleple birlikte artması beklenen yurt dışı taleple bölge ürünlerine toplam talebin daha da artacağı beklenmektedir. Bu nedenle talep artışına ihtiyaca göre cevap verebilmek için üretim planlamasına büyük önem verilmelidir.

Ülkemizin mevcut ekonomik koşullarında uygulanan dış satımı teşvik politikalarının, temel gıda maddeleri dış satımında yarattığı hızın, gelişecek iç talepleride dikkate alarak düzenlenmesi gerekecektir. Dış ülkelere yapılan satımların yararlı bir biçimde devam edebilmesi için, üretimi çok yüksek boyutlara ulaştıracak tarım ürünleri planlaması ve bunlara bağlı olarak ekonomi politikalarının kararlaştırılmasına gerek bulunmaktadır. Ürün planlaması ve bunlara bağlı ekonomi politikaları yeni sulamaya açılan bölgeler için daha büyük önem taşımaktadır. Bununla ilgili olarak çeşitli tarımsal faaliyet kollarında pazarlama ile üretim faaliyetleri bütünleştirilmeli, dış talebe göre üretim tesisleri geliştirilmeli ve bunu tamamlayan pazarlama hizmet birimleri kurulmalıdır. Yurt içi talep ihtiyacı ile birlikte, çeşitli tarımı geliştirecek işletmeler yanında, pazarlama maliyetini düşmesinde imkân veren ve komşu ülkelerin talepleri yüksek olan ürünler için ihtisaslaşmış tarımsal işletmelerin bölgede kurulmaları desteklenmelidir⁽⁵³⁾.

Bölgenin toprak, su ve işgücü kaynakları toplam talep ile birlikte dikkate alınarak aşağıda belirtilen hedefler doğrultusunda bir planlama yapılmalıdır⁽⁵⁴⁾.

(52) TZOB, a.g.e., s. 222.

(53) T. GÜNEŞ ve Diğerleri, "GAP'ta Tarım Ürünlerinin Pazarlanması Sorunları", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988, s. 497.

(54) GÜNEŞ ve Diğerleri, a.g.e., s. 555.

a) Üretim artışı sağlayacak olan kaynaklar iç ve dış talep seviyesine göre planlanmalıdır.

b) Yurt içi talebin karşılanabildiği veya talep fazlası olan ürünlerde kaynak kullanımının yönlendirilmesi tamamen dış pazarın talep seviyesine göre yapılmalıdır.

c) Ortadoğu ve islâm ülkelerinin büyük çapta ihtiyaç duydukları ve ithal ettikleri ürünlerin bölgede üretilmeleri önemle göz önünde tutulmalıdır. Bu ürünlerin üretimlerine ve bölgede işlenmelerine önem verilmeli, bunlar üretim ve işleme planlamasına alınmalıdır.

d) GAP bölgesinin toprak ve iklim şartlarına uygun ürünler için özel geliştirme programları uygulanmalıdır.

A) GAP Tarım Ürünleri İhracatı

GAP projesinin devreye girmesiyle bölgede meydana gelecek üretim artışının değerlendirilmesinde Ortadoğu ve Körfez ülkelerine ihracı büyük önem taşımaktadır. Özellikle Türkiye'nin bu ülkelere coğrafi yakınlığı, sosyo-kültürel yapı benzerliği ve yakın tarihi bağlar, Türkiye'yi diğer ülkelere göre daha avantajlı kılmaktadır. Bu nedenle Ortadoğu ülkeleri Türkiye'nin ve özellikle Güneydoğu Anadolu'nun doğal birer pazarı olarak nitelendirebiliriz. Ancak Türkiye bu güne kadar bu ülkelere yabancı kalmıştır. Petrol gelirleriyle beslenen bu pazarı gıda ürünleri bakımından doyuran ülkeler, bütün dünya gıda ürünleri pazarlarını kontrolleri altında bulunduran ABD, Fransa, Hollanda, Avusturya gibi endüstrileşmiş OECD ülkeleridir. Bu ülkeler Ortadoğu ve Körfez ülkelerinin gıda ithalatının %60'ını karşılamaktadırlar. İthalat içinde en büyük payı ise (%20-40) ile ABD almaktadır. Bu ülkeyi (%15) ile Avusturya, (%9) ile Fransa ve (%8-9) ile Hollanda izlemektedir. Türkiyenin bu pazardan aldığı pay ise ancak (%3-5) düzeyindedir.

1981 yılında gerçekleştirilen büyük ihracat atılımına karşın Türkiye de bu gün dahi 20 milyar doları aşan bir hacime sahip Ortadoğu gıda pazarının %5'ini dahi elinde

tutamamaktadır. Üretim planlamasından pazar araştırmasına kadar uzanan bu zincir sağlam bir şekilde tamamlanırsa, bu projenin faaliyete geçmesini takip eden 2-3 yıl içerisinde bölge pazarlarında Türkiye'nin payı 5-6 milyar dolar ile %20'ye çıkabilecektir⁽⁵⁵⁾.

Başarılı bir dış ticaret politikası için ihracat, sadece üretim fazlasını eriten ve döviz getiren bir araç olarak kabul edilmemelidir. Tarımsal ürünlerin ihracatında, katma değeri yüksek işlenmiş ürünlere kaymak ve ürün çeşitlendirilmesine gitmek amaç olarak belirlenmelidir. Ülkemizde gıda sanayileri ürünlerimizin yaklaşık %15'ini işlemektedir. AT'da bu oran %60'ın üzerindedir. Ürünler işlendiği taktirde ham ürüne kıyasla 2-10 kat daha fazla gelir sağlamaktadır. Ortadoğu'ya yaptığımız ihracatın %60'dan fazlası işlenmemiş ürünler teşkil etmektedir. Gelişmiş ülkelerin ihracatında bu oran %10-15 dolaylarındadır⁽⁵⁶⁾.

Türkiye'nin pazarlarına bir ölçüde girebildiği önemli tarım ürünleri ithalatçısı bazı ortadoğu ve körfez ülkeleri ele alınarak yapılan bir değerlendirmenin sonuçları (Tablo 18)'de görülmektedir.

Tabloda da görüldüğü gibi Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez ülkelerine tarım ürünleri ihracatı yıllarına göre toplam tarım ürünü ihracatının 1981 yılında %27.30'unu, 1985'de %29.03'ünü 1986 yılında da %27.69'unu oluşturmaktadır.

(55) Ahmet ŞAHİNÖZ, GAP ve Ortadoğu Pazarları, Ç.Ü., Zir. Fak. (GAP) Bölgesi Tarımsal Çalışmalar Dökümanasyonu Broşürü, No:1, GAP yay. No:16, Adana,1988, s. 33.

(56) Osman TEKİNEL, GAP Tarımında Uzun Vadeli Üretim ve Ticaret Perspektifi, Ç.Ü., Ziraat Fak., Türkiye Tic. Od. Başk. Top., Adana, 1990, s. 14-15.

TABLO: 18 Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Tarım Ürünleri İhracatı (1000 Dolar)

<u>Ülkeler</u>	<u>1981</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>
Abudabi	922	1869	750
Bahreyn	1376	420	1294
Dubai	1475	9693	17617
Irak	--	--	--
İran	157115	137870	90049
İsrail	6607	10225	15875
Katar	--	6468	10137
Kuveyt	58534	70078	85601
Lübnan	61780	22336	24780
Umman	--	730	1010
Mısır	28080	7474	33764
Suriye	76613	9137	2792
Suudi Arabistan	129004	170724	195462
Ürdün	71922	52003	42316
Yemen Arap Cum.	--	--	697
Yemen Halk Cum.	1	194	18
Toplam	605.883	499.221	522.162
Türkiye Tarım Ür.			
İhraç Toplamı	2219409	1719438	1885605
Oran(%)	27,30	29,03	27,69

Kaynak: O. YURDAKUL, O. ERKAN, 1988, s. 482.

Aynı şekilde **Tablo 19** 'da da bu ülkelere tarıma dayalı işlenmiş ürünler ihracatı 1981, 1985 ve 1986 yılları için, toplam tarıma dayalı işlenmiş ürünler ihracatının sırasıyla %35.47, %50.20 ve %35.70'ini oluşturduğu görülmektedir.

TABLO: 19 Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez Ülkelerine Tarıma Dayalı İşlenmiş Ürünler İhracatı (1000 Dolar)

<u>Ülkeler</u>	<u>1981</u>	<u>1985</u>	<u>1986</u>
Abudabi	56	468	886
Bahreyn	400	195	441
Dubai	2913	917	1491
Irak	25967	112742	64827
İran	46354	110149	55491
İsrail	1116	808	1383
Katar	--	1258	695
Kuveyt	2880	18911	16053
Lübnan	11864	16684	20944
Umman	--	41	144
Mısır	1502	5646	17465
Suriye	25152	12870	13509
Suudi Arabistan	15116	35060	30161
Ürdün	12706	8617	14469
Yemen Arap Cum.	--	102	25
Yemen Halk Cum.	--	141	--
Toplam	146.026	324.609	237.984
Türkiye Tarım Day.İş.			
Ür.İhraç Toplamı	411667	646572	666714
Oran(%)	35,47	50,20	35,70

Kaynak: YURDAKUL, ERKAN, 1988, s. 483.

Bu değerlerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin Ortadoğu ve Körfez ülkelerindeki pazar payının çok düşük bir düzeyde olduğu ve bu pazarın bizim için potansiyel pazar niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu ülkelere yapılacak ihracatın geliştirilmesi, GAP'ta üretimin artırılması için çok olumlu bir ortam yaratacak ve beklenen ekonomik ve teknik hedeflere ulaşmasını sağlayabilecektir.

B) GAP'ta Tarım Ürünleri İhracatıyla İlgili Bazı Öneriler

GAP bölgesi ürünleri ihracatıyla ilgili çalışmalar yapılırken, AT Ortak Tarım Politikaları ve Dünya tarım ürünleri talep ve fiyatları da dikkate alınmalı ve ihraç edilebilir ürünlerin yetiştirilmesi için tarım işletmeleri gerekli vasıtalarla yönlendirilmelidir.

Ortadoğu pazarlarına girebilmemiz ve batı ülke ürünleriyle rekabet edebilmemiz için ürünlerimizin kalite ve standardını yüksek tutmak zorundayız. Çünkü Ortadoğu pazarı batının yüksek kalitesine alışmış durumdadır. Bizimde bu pazarda yeteri kadar yer alabilmemiz için ürünlerimizin kalite ve standardını en azından batılı ülke ürünleri düzeyinde olmasına özen göstermemiz gerekecektir. Bu amaca ulaşabilmek içinde ihracatçı birliklerin geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Bölgeden yapılacak ihracat ile ilgili bazı önerileri şöyle sıralayabiliriz⁽⁵⁷⁾.

- GAP alanı içinde gelecekteki ürün deseni, değişen ekonomi ve pazar koşullarına göre yeniden tespit edilmeli ve hedeflenen ürün desenine ulaşmak için uygun tarım politikaları izlenmelidir.

- Ürün grupları itibariyle bölge ve ülke içi talep yapısındaki muhtemel gelişmeler saptanmalı, yurtdışına yönlendirilecek üretim fazlası için yurt dışı pazarların istekleri tespit edilmelidir. Bu amaçla pazar araştırmalarına büyük önem verilmelidir. Bölgede geliştirilecek çeşitler, ırklar tespit edilirken dış pazar araştırmalarından elde edilen sonuçlar önemle dikkate alınmalıdır.

- Bölgede üretimi geliştirme çabaları ile paralel olarak pazarlama için gerekli tüm tesislerin (ambalajlama, depolama, işleme) ve hizmetlerin de oluşturulmasına başlanmalı, hiçbir üründe pazar tıkanıklıkları yaratılmamalıdır. Aksi hal üreticinin şevkinin kırılması ve devlete yayımcılara olan güvenin sarsılmasına yol açabilir.

(57) O. YURDAKUL, O. ERKAN, "Türkiyenin Tarım Ürünleri İhracatı Sorunları ve GAP alanında Dikkat Edilmesi Gerekli Bazı Konular", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA ŞEMP., TZDK. Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988, s. 485.

- Bölgede gelişen üretime paralel olarak Merkezi Pazarlama Organizasyonları da geliştirilmelidir. Bu organizasyonların hangi ürün yada ürün grupları için geliştirilmesi gerektiği ve çalışma biçimi araştırmalarla tespit edilmelidir.

Ülkemizde tarım ürünleri ihracatında genellikle organizasyonun yetersiz olduğu bir gerçektir. Özellikle ihracatta kendini belli eden bu sorun (örneğin ihracatçıların çoğu zaman aynı pazara aynı anda girmesi gibi) ihracatçıların kendi aralarında rekabete girmelerine ve fiyat düşürmelerine neden olmaktadır. Bu sakıncaların ortadan kaldırılması için bu faaliyetlerin iyi bir şekilde organize edilmesi gerekmektedir.

VI- PAZARLAMA POLİTİKASININ FİNANSMAN GEREKSİNİMİ

Bölgede iç ve dış talep isteklerine göre üretilecek tarımsal ürünlerin üretim alanlarından tüketim alanlarına akışının sağlanması için bir dizi işlemlerin yapılması gerekmektedir. Bunlar ürünlerin toplanması, boylara ayrılarak sınıflandırılması ve paketlenerek depolarda muhafazası gibi işlemlerdir. İşte bütün bunların yapılabilmesi ve ürünlerin zamanında pazara arz edilebilmesi için bölgede paketleme evlerine, depolara ve ambalaj sanayinin kurulmasına gereksinim vardır. Ancak bütün bu tesislerin kurulması ve işletilmesi için finansman sorunu karşımıza çıkmaktadır.

Bölgede tarımsal ürünlerin pazarlanmasıyla ilgili tesislerin kurulması için geniş boyutlu yatırımların yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak bu yatırım alanlarına girişimcilerin ilgisini çekmek için bazı teşvik tedbirlerinin uygulamaya konulması gerekmektedir. Türkiye Ticaret, Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin bir çalışmasına göre bölgenin sahip olduğu hammadde durumu, işgücü ve sermaye talebi yanında, ürünlerin komşu islâm ülkelerine ihracat potansiyeli gözönüne alındığında çeşitli tarıma dayalı sanayi yatırımları yanı sıra, paketleme ve ambalaj sanayi ile muhafaza ve depolama ile soğuk hava depoları yatırım alanlarına yapılacak yatırımların ilk aşamada verimli ve kârlı olacağı tahmin edilmektedir⁽⁵⁸⁾.

Proje bölgesinde taşıma sistemi yetersizdir. Karayollarının ıslahı, kara ve deniz yolu

(58) TOBB, a.g.e., s. 22-23.

bağlantılarının yapılması, hava ve demiryolu taşımacılığının geliştirilmesi gerekmektedir. Bütün bunların yapılabilmesi içinde paraya gereksinim vardır. Proje ile taşıma araçlarına olan ihtiyaçta artacak ve bunların finansmanında gerekecektir.

Tarım ürünlerinin yıldan yıla ekim alanlarında ve üretim arzında meydana gelen azalmalar ve artışlar, talep ile karşı karşıya gelince, ürünlerinin fiyatlarında büyük dalgalanmaların ortaya çıkmasına dolayısıyla, çiftçi gelirlerinde istikrarsızlığa sebep olmaktadır. Bölgede bu istikrarsızlığın önüne geçmek, için özellikle ürünlerin bol olduğu yıllarda ürünlerin yüksek fiyatlarla alınmasının desteklenmesi gerekecektir. Bu ise ancak mali imkânların varlığına bağlıdır. Ayrıca ucuz girdi politikasındaki sübvansiyonlarda mali destek niteliği göstermektedir.

Ayrıca bölgede pazarlama sisteminin geliştirilmesi ve kamu kuruluşlarının kuruluş ve işletmeleri ile kurulacak kooperatiflerin başarılı bir şekilde çalışabilmeleri için de mali desteğe ihtiyaç duyulmaktadır.

Bölgede yakın bir zamanda sulamaya açılacak ve birçok ürünün yetiştirilmesine imkân sağlayacak büyük üretim potansiyelinden gereği gibi faydalanabilmek için, elde edilen ürünün özellikle yerinde değerlendirme amacına yönelik tarımsal sanayi kredilerinin bölgede yaygınlaştırılmasına ve bu alanda araştırmalara yer verilmesine gerek vardır⁽⁵⁹⁾.

Pazarlama politikasının başarısına ulaşması için gerekli olan tüm bu finansal desteğin ihtiyaca cevap verebilecek bir şekilde yerinde ve zamanında karşılanabilmesi için bazı özel çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çeşitli faaliyetler için gerekli kredi ve destekler, dağınıklığı önleyici bir şekilde bir birim tarafından izlenmeli ve karşılanmalıdır. Bu faaliyetlerin özel bir birimce yürütülmesi, işleri daha düzenli olarak ve hızlı yapılmasını sağlayacaktır. Pazarlama politikaları ile ilgili finansman; Ürünün işlenmesi, paketlenmesi, depolanması ve taşınması gibi önemli yatırım gerektiren alanları kapsamaktadır. Böyle geniş bir yatırım alanın finansmanında T.C. Ziraat Bankası dışında diğer yatırımcı bankalarında devlet desteğinde konuya ilgi göstermeleri sağlanmaya çalışılmalıdır.

(59) Mehmet BÜLBÜL ve Diğer., "Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler, Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi", GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ TARIMSAL KALKINMA SIMP., 18-21 Kasım 1986, Ankara, s. 522.

İkinci Kısım

GAP 'TA TARIM ÜRÜNLERİNİN KREDİLENDİRİLMESİ POLİTİKASI

I- TARIMDA SERMAYE VE KREDİNİN ÖNEMİ

Tarım politikasının temel amaçlarından biride tarımsal üretimin artırılması ve üreticinin yaşam standardının yükseltilmesidir. Tarımsal üretimin artırılması ise; daha fazla girdi kullanılması, mekanizasyon düzeyinin artırılması, işletmelerde modern teknolojiye daha çok yer verilmesi gibi çeşitli faktörlere bağlı bulunmaktadır. Bu faktörlerin gerçekleştirilmesi de tarım sektöründeki sermayenin miktarıyla yakından ilgili bulunmaktadır.

Genellikle tarım sektöründe şahıs ve çalışan nüfus başına elde edilen gelir, diğer sektörlere nazaran düşüktür. Ülkemiz tarım işletmelerinin genellikle küçük boyutta oluşu ve sermaye yapılarının büyük kısmını çiftlik sermayesinin oluşturması verimliliğin düşük olmasına dolayısıyla düşük gelir elde edilmesine neden olmaktadır. Düşük gelir, işletme için modern teknoloji ve girdilerin kullanılmasını sağlayacak olan sermayenin birikimini mümkün kılmamaktadır.

Tarımda gelir seviyesini tayin eden faktörlerden en önemlisi sermayedir. Sermaye tarım geliri üzerine iki şekilde tesir eder. Bunlardan birincisi tarımda kullanılan

sermayenin kısıtlı olması sebebiyle elde edilecek gelirmede kısıtlı olması, ikincisinde sermaye miktarının çiftçinin kazanma kabiliyeti veya işçiliğin verimliliği üzerine etkisidir⁽⁶⁰⁾.

Tarımsal gelirin bir özelliğide tarımsal gelirdeki istikrarsızlıktır. Verimdeki değişimler, tarım ürünleri fiyatlarındaki dalgalanmalar, ekonomik, politik ve askeri nedenlerle talepteki değişimler, tarımsal üretimde arzın süratle kontrol edilemeyişi veya talepteki değişikliklere süratle uydurulamaması ve konjonktür dalgalanmaları tarımsal gelirmede büyük değişimlere yani istikrarsızlıklara sebep olmaktadır⁽⁶¹⁾.

Tarım sektörünün içinde bulunduğu koşullar nedeniyle, üreticinin tasarrufla bulunamaması, dolayısıyla tarımda sermayenin oluşumunun zor ve yavaş olması nedeniyle, üretici sermaye noksanlığını kredi yoluyla tamamlamaya çalışmaktadır.

Tarımsal kredi üreticilerin, üretim faaliyetlerinde, üretimi artırmak ve iyileştirmek amacıyla özsermayenin yeterli olmadığı durumlarda, her türlü üretim girdilerinin sağlanmasına ve tesislerin kurulmasına yarayan yabancı sermayedir⁽⁶²⁾.

Bundan dolayı tarım sektörünün gelişmesinde, tarımsal kredi temel faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Tarımsal kredilerin kullanılması, işletmelerin üretim miktarlarının ve verimliliklerinin yükselmesine yardımcı olmaktadır. Üreticilerin tarımsal üretim faaliyeti için gerekli girdileri sağlaması, tarım ürünlerinin değerlendirilmesi, pazarlanması ve tarımda yapısal reformların gerçekleştirilmesi iyi bir kredi politikasını gerekli kılmaktadır.

II- TARIMSAL KREDİ KAYNAKLARI

Tarım üreticileri çok sayıdaki kaynaktan kredi sağlamaktadırlar. Genellikle kabul edilen bir sınıflandırmaya göre, üreticilerin kredi sağladıkları kaynakları teşkilatlanmış ve teşkilatlanmamış kredi kaynakları olarak ele almak mümkündür.

(60) AKSÖZ, a. g. e., s. 26.

(61) AKSÖZ, a. g. e., s. 29.

(62) TZOB, a.g.e., s. 175.

A) Teşkilatlanmamış Kredi Kaynakları

Bunlar şahıslardan temin edilen kredilerdir. Bu tür krediler en eski ve en yaygın olanıdır. Günümüzde resmi kredi kuruluşlarının bulunmasına rağmen üreticilerin genellikle yüksek faizle şahıslardan borç aldıkları bilinmektedir. Bireylerden alınan krediler daha çok kısa vadeli, yüksek faizli ve ödeme şartları ağır kredilerdir. Bu nedenle üreticiler bu kaynağa dayanarak uzun dönemli projelerini gerçekleştirmek amacıyla kullanamamaktadır. Bu tür kredilendirme yöntemi beraberinde bir çok sosyal sorununda doğmasına neden olabilmektedir. Örneğin üreticinin borçlandığı kişiye karşı ekonomik, sosyal ve hatta politik bağımlılığı bu tür borçlanmanın yaratacağı en önemli sakıncalar arasında sayılabilir.

Tüm bu önemli sakıncalarına rağmen üreticilerin bu kredi kaynaklarına borçlanması önemli boyutlara ulaşmaktadır. Bu tip borçlanmaya daha çok küçük üreticilerin başvurduğu görülmektedir. Bu üreticilerin teşkilatlanmamış kredi kaynaklarından kredi talep etmelerinin başlıca nedeni resmi kredi kuruluşlarının, üreticinin kredi talebini yeterli düzeyde ve zamanında karşılayamaması gelmektedir.

B) Teşkilatlanmış Kredi Kaynakları

Bu kuruluşlar kanunlara uygun olarak kurulmuş ve kendi işlerini belirli esaslara göre yürüten resmi ve özel kuruluşlardır. Bunlar; Kamu tarımsal kredi kuruluşları, tarım kredi kooperatifleri, özel teşebbüsler ve Merkez Bankası olarak sıralayabiliriz. Bunlar hakkında kısaca bilgi verecek olursak;

a) Kamu Tarımsal Kredi Kuruluşları: Bunlar tarımsal kredi faaliyetlerini yürütmek için devlet tarafından doğrudan doğruya kurulan veya sermayesine devletin iştirak ettiği resmi veya yarı resmi kuruluşlardır. Bunların başında da bir iktisadi devlet kuruluşu olan T.C. Ziraat Bankası gelmektedir.

Ziraat Bankası fonlarının başlıca üç kaynağı vardır; kendi sermayesi, Merkez Bankası kaynakları ve müşterilerin açtığı hesaplar. Ziraat Bankası aynı zamanda kredi

veren yabancı kuruluşların kredileri için aracı kuruluş rolüde oynamaktadır.

Çiftçilere verilen krediler, kısa vadeli üretim kredisi, orta vadeli makina ve ekipman kredileri ve orta-uzun vadeli yatırım kredilerinden oluşmaktadır.

Çiftçilere kısa vadeli üretim kredileri basit bir ürün-bütçe analizi veya birim üretim maliyeti hesabı esas alınarak verilmekte, karşılık olarak ise müteselsil kefalet veya arazi tapusu aranmaktadır⁽⁶³⁾.

b) Tarım Kredi Kooperatifleri: Üreticilerin kendi aralarında kurdukları ve kredinin önemli bir kısmını T.C. Ziraat Bankasıyla temin edilen ve devlet kontrolü altında çalışan kuruluşlardır. Kısa ve orta vadeli kredi verirler. Aynı zamanda üyelerinin tarımsal girdi ve diğer makina ve ekipman gereksinmelerini aynı olarakta karşılarlar.

c) Özel Teşebbüsler: Bu gruba özel sermayedarlar tarafından A.Ş şeklinde kurulmuş ve çiftçilere kredi veren kuruluşlar girer.

d) Merkez Bankası: T.C. Merkez Bankası tarım kesimine dolaylı veya dolaysız olarak kredi sağlamaktadır. Bu konuda Merkez Bankası faaliyetleri daha ziyade kredi kuruluşlarını finanse etmek ve zirai senetlerin reeskontu şeklindedir.

III- BÖLGE İŞLETMELERİNİN KREDİ İHTİYAÇLARINI TEMİN YOLLARI

Bölgede incelenen tarım işletmelerini genellikle küçük ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Bu işletmeler üretim faaliyetleri neticesinde tasarrufta bulunamamakta ve bundan dolayı, tarımsal üretimlerinde kullanacakları girdinin temininde önemli ölçüde finansman sıkıntısı çekmekte ve bu nedenle borçlanmaktadırlar.

İncelenen işletmelerde, işletmelerin önemli ölçüde şahıslara borçlu olduğu anlaşılmıştır. Daha sonra sırayı bankalar almaktadır. En az borçlu oldukları ise devlet ve kooperatiflerdir. İşletmelerin borçları uygun kredi koşulları ile kredi kooperatifleri ve

(63) DPT, a. g. e., s. A-6.

ziraat bankasına kaydırılarak, çok yüksek faizli şahıs ve diğer banka borçları önemli ölçüde azaltılmalıdır. Ayrıca üreticinin kooperatiflerle olan ilişkilerinin geliştirilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmalıdır⁽⁶⁴⁾. Tablo 20'de de görüleceği gibi bölge işletmeleri borç toplamlarının % 48'i şahıslara, % 43'ü bankalara, % 6'sı devlete ve % 3'ü de kooperatifleredir.

TABLO:20 Bölgede İşletme Gruplarına Göre Borçlar (%)

<u>İşlet. Grup</u>	<u>Sahıslara</u>	<u>Bankaya</u>	<u>Devlete</u>	<u>Koop.</u>	<u>Toplam</u>
1-51	45.36	26.93	25.44	2.27	100.00
51-100	34.97	44.80	14.45	5.78	100.00
101-250	64.35	34.02	1.85	2.78	100.00
250+	41.52	53.93	2.35	2.20	100.00

Kaynak: Mehmet BÜLBÜL ve Ark."Kurumsal Yapı...", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU KALKINMA SEMP., Ankara, 1986, s. 518.

Tablodan da görüleceği gibi işletmeler önemli ölçüde şahıslara borçlanmaktadır. Bankalara olan borç oranı ise işletme büyüklüğü arttıkça artmaya başladığı görülmektedir. Devlete olan borç ise 1-50 dekar grubunda en fazladır. Bunun nedeni ise devletin tohumluk yardımından ileri gelmektedir. Bu gruba devlet tarafından kredili tohumluk yardımı yapılmaktadır⁽⁶⁵⁾. Kooperatiflerle olan ilişkilerde ise her işletme grubunda ilişkilerinin pek iyi olmadığı görülmektedir.

(64) BÜLBÜL ve Diğerleri, a.g.e., s. 517.

(65) BÜLBÜL ve Diğerleri, a.g.e., s. 518.

IV- BÖLGE İŞLETMELERİNİN SERMAYE SAĞLAMA, SERMAYE EKSİKLİĞİNİ TAMAMLAMA VE DİĞER İHTİYAÇLARINDA KURUMSAL YAPISININ DÜZENLENMESİ

Bölge tarım işletmelerinin büyük bir bölümünün küçük işletmelerden meydana geldiğini daha önce söylemiştik. Bu küçük tarım işletmeleri, üretim faaliyetleri neticesinde tasarrufta bulunamamakta, dolayısıyla işletmelerin gelişmesine yardımcı olacak yatırımları yapamamakta ve bunun yanısıra verimi artırıcı teknik önlemleride alamamaktadırlar.

Üreticilerin gelirlerinin artırılması, işletmelerinin genişletilmesi, yeni yatırımlara gidilebilmesi ve yeni tekniklere yer verilebilmesi için, yetersiz durumda bulunan özkaynakların işletme dışında sağlanacak ilave sermaye ile desteklenmesi gerekmektedir.

Bölgede üreticilere ilave sermaye (aynı veya nakti kredi) temin eden kişi veya kuruluşlar teşkilatlanmış ve teşkilatlanmamış kredi kaynakları olarak iki ana başlık altında incelenebilir.

Teşkilatlanmış kredi kuruluşları olarak T.C. Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Zirai Donatım Kurumu ve Özel Bankaları sayabiliriz. Teşkilatlanmamış kredi kaynakları ise: Tarım hammaddesini alarak bunları işleyip pazarlayan firmalar ve bunların dışında ürünlerin pazarlanması ilgili şahıslar oluşturmaktadır.

Teşkilatlanmış kredi kuruluşlarının hemen hepsi T.C. Ziraat Bankası tarafından finanse edilmektedir.

Kredilemede, üreticiden bankaca istenen teminatın çoğunlukla bulunamaması nedeniyle üreticiye gerektiği ölçüde kredi verilememektedir. Bunun nedeni bölgede halen mevcut büyük bir üretici kitlesinin işledikleri arazinin kiracısı durumunda bulunması ve dolayısıyla işledikleri araziye gayrimenkul teminatı olarak gösterememesidir. Bu sebepten dolayı, bankaca istenen teminat sorunun çözümlenmesi için, bir tarım reformu uygulamasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan devletin konuyla ilgili kuruluşların T.C. Ziraat Bankası ve diğer kredileme yapan kuruluşlarla beraber

koordinasyon içine girerek, bu sorunu özellikle çözmesi gerekmektedir.

T.C. Ziraat Bankası dışındaki kredi veren teşkilatlanmış kuruluşlar ise kooperatifler ve özel bankalardır. Kooperatifler ve özellikle Tarım kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri ortaklarına üretimlerini gerçekleştirmek amacıyla çeşitli alet-makina, ekipman, gübre, tohumluk, v.b. girdileri genellikle aynı olarak vermektedirler. Kooperatiflerin finansmanı T.C.Ziraat Bankası tarafından karşılandığı için görünümü itibariyle Kooperatifler kısmen tarımsal kredilerin dağıtımını yapan kuruluşlar olmaktadır. Ancak bölgede kooperatiflerin gelişmediği ve özellikle üreticilerle olan kredi ilişkilerinde T.C. Ziraat Bankası'nın daha fazla ağırlık taşıdığı görülmektedir.

Bölgede özel bankalar doğrudan tarım kesimine kredi açmamaktadırlar Bunun nedeni bu bankaların yüksek kazanç ve güvence içinde çalışmayı edinmiş olmalarıdır. Bu nedenle, tarımsal kredilemede üreticinin ödeme güçlüğü, kredinin kontrolünün güç olması, tarım alanındaki riskin fazlalığı, tarım alanına yatırılan sermayenin devir katsayısının düşüklüğü ve talep edilen faiz oranının yüksekliği gibi sebeplerden dolayı tarım sektörüne kredi açmaktan sakınılmaktadır.

Bölgede teşkilatlanmamış kredi kaynaklarını ise şahıslar ve firmalar oluşturmaktadır. Bunlar ya bölgede yetiştirilen ürünlerin pazarlanmasını yapan kişiler yada elde edilen ürünleri tesislerde işleyip pazarlayabilecek durumdaki kişi ve kuruluşlardır.

Teşkilatlanmamış kredi kaynağı durumundaki kişi ve kuruluşlar, genellikle üretim dönemi öncesinde üretici ile anlaşarak, belirli bir faiz karşılığı (ki çok yüksek olduğu ifade edilmiştir) ve ürünü önceden belirlenen fiyatla satın alma karşılığında üreticilere kredi temin etmektedirler. Doğal olarak, bu kaynaklardan kredi ile çiftçi, işletmesine hiç bir zaman sermaye birikimi sağlayamamakta ve zaman zaman borçlarını ödeyememekten dolayı üretimden çekilmek zorunda kalmaktadır⁽⁶⁶⁾.

Bölgede şahıslara ve firmalara yüksek oranda borçlu durumda bulunan tarım işletmelerinin, teşkilatlı kredi kuruluşlarınca gerektiği şekilde kredilendirilmediği

(66) BÜLBÜL ve Diğerleri, a.g.e., s. 518-521.

görülmektedir. Esasen T.C. Ziraat Bankasınca kredilendirilen ülkemiz tarım işletmelerinin, bölgeler itibariyle durumlarında incelendiğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesinin yıllar itibariyle en az zirai kredi alan bölge olduğu görülmektedir. Gerçi yıllar itibariyle kullanılan kredi miktarında belirli bir artış söz konusudur. Ancak bu artışın diğer bölgelerle karşılaştırıldığında hala düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir.

DPT'nin hazırladığı raporda konuyla ilgili öneriler şöyle sıralanmaktadır⁽⁶⁷⁾;

- Kısa vadeli krediler için müteselsil kefalet, yeterli teminat kabul edilmeli, orta ve uzun vadeli krediler için ise, TC Ziraat Bankası bir kefile/teminata dayanmak yerine, getirilen projeleri ciddi bir biçimde değerlendirmelidir.

- Üreticilerin kredi talepleri, ihtiyaçlarının tesbiti, tarımsal yayım ve eğitimlerinde TC Ziraat Bankası ile TOKB arasındaki koordinasyon güçlendirilmelidir.

- Küçük çiftçilere kısa vadeli kredi temininde önemli bir yeri olan Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK), daha nitelikli personelle takviye edilmelidir. Yeni sulama alanlarında kooperatifler kurulmalıdır.

- Bir "Tarım Kalkınma Fonu" nun kurulması, Bölgedeki Çiftçilerin yararlanabileceği Kredi miktarını önemli ölçüde artırmak açısından düşünülmelidir; böyle bir fonun gerçekleştirilmesi açısından gerekli yönetim planları ve ölçütleri incelenmelidir.

V- BÖLGEDE UYGULANMASI PLANLANAN KREDİ SİSTEMİ

Tarım sektörünün çok ağırlıklı olduğu Güneydoğu Anadolu Bölgemizde finansman, üreticinin ve yatırımcının kendi özkaynakları ile ve özellikle T.C. Ziraat Bankasından olmak üzere alacağı kredilerle sağlanmaktadır.

Bölge üreticilerin zamanında ve yeterince kredi alabilmelerini sağlayacak yeni

(67) DPT, a. g. e., s. 23.

tarımsal kredi sistemlerinin uygulamaya konulması çalışmaları yapılmıştır. Kredilemede, entegre bir sistem içinde verimli bir tarım ve tarımsal endüstri kurulması amaçlanmaktadır⁽⁶⁸⁾.

Kredilemede, Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığının teknik önerileri doğrultusunda, üreticilerin işletme sermayesi ihtiyaçlarını en gerçekçi biçimde tesbit edebilen "Ürün Bütçesi" sistemi uygulanacaktır⁽⁶⁹⁾.

Ürün bütçeleri sistemi, fiziki maliyet hesabından yola çıkarak tarımsal ürünlerin bir üretim dönemindeki gider harcamalarını zamanlara göre parasal olarak gösteren "Maliyet Cetvelleri" dir.

İller bazında ele alınan ve proje bölgesine göre icmalleri yapılan ürün bütçeleri ile tarımsal faaliyet tümüyle değerlendirilerek, üreticilerin işletme sermayesi ihtiyaçları en gerçekçi bir şekilde tesbit edilmektedir.

Bu sistemin, halen kullanılmakta olan ve "Norm Kredi" olarak adlandırılan ikraz birimlerine göre kredi tesbitinden en önemli farkı dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Şöyleki; ikraz birimleri, genellikle yılın başında tesbit edilerek en az bir yıllık bir süre için geçerli tutulmakta fakat zaman içinde fiyat artışları nedeniyle yeterli olamamaktadır. Ayrıca ikraz birimleri, her tarımsal ürün için Türkiye genelinde ifade edilecek şekilde (bir tane) tesbit edilmesi, yörelere göre üretim maliyetlerinde ortaya çıkabilecek farklılıkları tam olarak yansıtamamasına neden olmaktadır.

Üretim bütçeleri sisteminin ise önceden belirlenen prensipleri dahilinde fiyat artışlarına paralel olarak ve cari fiyatlara göre sürekli gözden geçirilerek en az yılda iki defa yenilenmesi sağlanacaktır. Bunun yanısıra ürün bütçeleri, vilayet bazında hazırlanacağı ve

(68) Derman ÇOLAKOĞLU, "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Kredi ve Sorunları", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988, s.116.

(69) Sadık KUTLU, Açılış Konuşması, GAP'DA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMP., Şanlıurfa, 1989, s. 6.

proje bölgesine göre icmalleri yapılacağı için bölgesel hatta vilayetler arası farklılıklar belirlenecektir⁽⁷⁰⁾.

Mahalli şartlara göre uygulanabilecek modern tarım teknikleri ile Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığının teknik önerileri dikkate alınarak hazırlanan Ürün Bütçeleri sisteminde, bitkisel üretim için bir dekar arazi, hayvansal üretim için ise bir hayvan esas alınmaktadır⁽⁷¹⁾.

Bölge'de uygulanmakta olan önemli kredi projelerinden bir tanesinde, Ziraat Bankası kaynaklarını desteklemek amacıyla Dünya Bankası tarafından sağlanan İkinci Tarımsal Kredi Projesi paketidir. Bu projeden yararlanan iller arasında Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa bulunmaktadır. Nadas Alanlarının Daraltılması ve İkinci Ürün Tarımının Geliştirilmesi Projeleri, İkinci Tarımsal Kredi Projesi paketinin komponentleridir⁽⁷²⁾.

Düşünülen ve üzerinde çalışılan diğer bir önemli konuda; Kredilemede, üretimle ilgili girdilerin toplam tedarikinde, yöre üreticilerine ihtiyaç zamanlarında ve ucuz fiyatla dağıtımında, ve elde edilecek ürünlerin pazarlanmasında, kooperatif veya üretici şirketleri sisteminden, diğer bir ifade ile "anlaşmalı çiftçi" sisteminden yararlanılmasıdır. Bu suretle, kontrollü kredi ve projeli kredi uygulamasında görülen en büyük iki darboğazın, işletme sermayesi sıkıntısı ve pazarlama sorununun bir ölçüde giderilmesi amaçlanmaktadır.

Bir diğer önemli konuda bölgenin en önemli sorunları arasında yer alan topraksız veya az topraklı ailelerin, geçimlerini sağlayabilecek ve aile işgücünü değerlendirebilecek büyüklükte araziye sahip olabilmeleri konusudur.

Bu konuya uzun vadeli arazi edindirme kredileriyle çözüm aranacaktır. Şu varki; 35 yaşını geçmemiş, tarımla ilgili meslek lisesi mezunu çiftçilere öncelik verilmesi düşünülmektedir⁽⁷³⁾.

(70) T.C. Ziraat Bankası GAP Kredi Müdürlüğü.

(71) İrfan CENKÇİ, " GAP Kapsamında Uygulanması Planlanan Tarımsal Kredi Sistemleri ", GAP'DA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMP., Şanlıurfa, 1989, s. 280.

(72) DPT, a. g. e., s. A-6.

(73) KUTLU, a.g.e., s. 7.

GAP Bölgesi'nde tarım sektörünün ve üreticinin desteklenmesi için T.C. Ziraat Bankası 8 ildeki 169 şubesi ile "Norm kredi " uygulaması yerine "GAP Tarım Kredisi" ihdas etmiş bulunmaktadır. Bu amaçla, 1987-1990 döneminde Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Şanlıurfa illerini kapsayan bir pilot proje uygulanmaktadır⁽⁷⁴⁾.

Üretici açılan kredisini ihtiyaç zamanlarında ve arzu ettiği yerel şubelerden kendisine verilen şifreli elektronik kimlik kartını göstermek suretiyle tek imzayla çekebilecektir. Üreticinin tarımsal işletmesinde değişiklik olmadığı sürece, elindeki kimlik kartı ile hiç bir bürokratik engelle karşılaşmadan, ihtiyaç zamanlarında ve belirlenen ölçü oranında, çekebilecek ve eline para geçtiği zamanlarda da aynı şekilde borcunu yatırabilecektir⁽⁷⁵⁾.

VI- TARIMSAL KREDİLERDE FAİZ FAKTÖRÜ

Tarımsal kredi politikasında, uygulanan faiz oranı, tarımın kendine has özellikleri nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Öncelikle, tarım sektöründe sermayenin devir hızı, diğer sektörlerle oranla oldukça düşüktür. Diğer yandan, tarımsal üretimin risk ve belirsizliklerle karşı karşıya bulunması, tarımsal kredilerin düşük faizli olması gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Tarımsal kredi faiz oranlarının halen bulunduğu düzey tarım sektörünün kaldıramayacağı bir düzeydedir. Tarımda sermayenin rantabilitesinden daha yüksek faiz oranının uygulanması, tarımsal gelişmeyi engelleyen önemli bir faktördür. Bu nedenle, tarımsal kredi faiz oranlarının mutlaka düşürülmesi gerekmektedir. Böylece kredilerin geri ödenmesinde ortaya çıkacak aksaklıklar önlenmiş olacaktır.

Geçmiş yıllarda, kısa orta ve uzun vadeli kredilere farklı faiz oranları uygulanırken, bu ayırım 30.12.1983 tarihinde kaldırılarak, tüm krediler için aynı oranda faiz uygulanmıştır.

Bugün pek çok ülkede faiz oranlarını tarım kesiminin kaldırabileceği bir düzeyde

(74) GAP B.K.İ.B. Güneydoğu Anadolu (GAP) Broşürü, Creavite Yayıncılık, Ankara, 1990, s. ?.

(75) ÇENKÇİ, a.g.e., s. 281.

tutabilmek için çeşitli önlemler alınmış ve böylelikle tarımsal kredi faiz oranları makûl düzeyde kalmıştır. Halen Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde, tarımsal krediler kısa, orta ve uzun vadeli olarak verilmekte ve faiz oranı buna göre saptanmaktadır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde, tarımsal kredilere oldukça düşük faiz oranı uygulaması yanında, uzun vadeli kredilere, kısa ve orta vadeli kredilere oranla daha düşük faiz oranı uygulanmaktadır. Bu uygulama üreticinin, alt yapı yatırımlarına yönelmesini teşvik etmektedir. Ülkemizde, alt yapı yatırımlarının iyileştirilmesi ve tamamlanması büyük bir sorun olarak kabul edilmesine rağmen, tersi bir uygulamanın bulunduğunu söyleyebiliriz. Ülkemizde, faiz oranlarının uygulanmasında, vadelerine göre bir ayırım olmamakla birlikte, tarımsal altyapı yatırımlarının gerçekleştirilebileceği limitlerdeki kredilere yüksek faiz oranının uygulandığı bilinmektedir⁽⁷⁶⁾.

Tarımsal kredilerle ilgili bir diğer sorun, üreticinin aldığı krediyle finansman ihtiyacını tam olarak karşılayamamasıdır.

T.C. Ziraat Bankası yetkililerinin açıklamasına göre bu bölgeye özgü olarak düşük faizli kredi açılmasının mümkün olmadığını, ancak GAP ve GAP dışındaki öncelikli yörelere açılan tarımsal kredilere Faiz Subvansiyonu Fonu adı altında Ziraat Bankası nezdinde bir "Fon" hesabı açılmasının düşünüldüğünü belirtmişlerdir. Bu yörede belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için açılacak kredilerin faizlerinin bir kısmının bu fondan ödenmesi, fonun kaynaklarının ise pazara arz edilecek ürünlerin satışlarından belirli orandaki kesintiler ile benzer gelirlerinin oluşturulması ve böylece yöre üreticilerinin düşük faizli kredilerle desteklenebileceğini belirtmektedirler. Bu yörede yatırımların finansmanı amacıyla da sitüasyon esasına göre kullanılan kredilerde yatırım dönemi faiz yükünü azaltmak için faizin ilk vadeden itibaren en azdan başlayarak tam kapasite döneminde çoğaltacak şekilde ayarlanması planlanmıştır⁽⁷⁷⁾.

(76) TZOB, a.g.e., s.189.

(77) CENKÇİ, a.g.e., s. 298.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Projesi kısa adıyla GAP, Dünya'daki sayılı ve en büyük bölge kalkınma projelerinden biridir. 8 ilin bulunduğu bölgenin alanı yaklaşık 73 000 km² olup 5 milyon'un üzerinde nüfusu barındırmaktadır. Bölge'nin ekonomik yapısı Türkiye ortalaması dikkate alındığında zayıf olduğu görülmektedir. Bu nedenle projenin esas hedefi, Bölge'nin ekonomik yönden kuvetlenmesini ve bütün sektörler itibariyle topyekün kalkınmanın gerçekleştirilmesini sağlamaktır.

GAP sayesinde 1.7 milyon hektar alan sulu tarıma açılacaktır. Bu alan tarım ürünleri ihracatında dünya ikincisi olan Hollanda'nın tarım sahasından daha fazladır. Ayrıca Çukurova'nın bugün sulu tarım yapılan alanından da 10 kat daha büyüktür. Projenin devreye girmesi ile sulama alanımıza halen sulananın % 50'sini aşan bir miktar ilave edilecek, sulanabilir arazimizde % 19'a yakın ilave getirmiş olacaktır.

Bölge ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olup, Gaziantep ili haricinde kalkınmakta öncelikli yöreler kapsamına giren illerden teşekkül etmekte ve nispeten geri bir ekonomik yapı sergilemektedir.

GAP ile sulamaya açılacak olan yaklaşık 1.7 milyon hektar tarım alanının, beraberinde çok büyük bir tarımsal potansiyelide harekete geçireceği bir gerçektir. Bu tarımsal potansiyelin süratle en etkin bir şekilde değerlendirilerek üretime

dönüştürülmesi ve böylece gerek bölgenin gerekse ülkenin sosyo-ekonomik gelişimine katkısının sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle bölgede tarımsal üretim kaynaklarından en etkin bir şekilde yararlanabilmek için teknik, ekonomik ve sosyal tedbirlerin bir arada ve uyumlu olarak uygulamaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bölgenin sahip olduğu toprak, su ve iklim koşulları yılda 2-3 ürün alınmasına elverişli olduğu halde, mülkiyet dağılımındaki düzensizlik, işletmelerin çok büyük bir kısmının yeterli büyüklükte işletme arazisine sahip olmamaları, tarım tekniğinin yeterince gelişmemiş bulunması, nadas alanlarının % 25 gibi yüksek bir oranda bulunması ve üretim deseninin kuru şartlarda üretilen ürünlere dayalı olması tarımsal üretimde verim düşüklüğüne neden olmaktadır. Bu nedenle projenin başarıya ulaşabilmesi ve oluşacak potansiyelden azami faydayı sağlayabilmek için bölgedeki ekonomik ve sosyal ilişkiler ile mülkiyet yapısını gereği gibi düzenleyerek yöre halkının kalkınmasını ve ülke ekonomisine olumlu katkısını sağlamak zorundayız. Bu amaçla sulamadan önce optimal işletmeler üzerinden mülkiyet dağılımının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

GAP'ın sonuçlarını sadece fiziki yatırımlara yer vererek bekleme yerine, şimdiden doğabilecek bazı problemlerin çözümü ile ilgili tedbirlerin alınmasında fayda vardır. Bölgede Toprak-İnsan ilişkileri bakımından acilen alınması gerekli tedbirler arasında; toprağın özelliklerine uygun bir sistem içerisinde dengeli olarak kullanılması ve üretkenliğin korunması; ekolojik dengeyi bozmayacak bir arazi kullanım planlamasının yapılması; mülkiyet dağılımındaki bozuklukların giderilmesi; çok parçalı arazinin toplulaştırılması ve tarım arazisinin ailenin geçimini sağlayacak bir büyüklüğe eriştirilmesi, verimli tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanımının önlenmesi; çiftçilerin modern tarım teknikleri konularında eğitilmesi, desteklenmesi, optimal girdi kullanımının sağlanması sayılabilir.

Güneydoğu Anadolu projesi ağırlığı itibariyle sulamaya yönelik olmakla birlikte bu bölgeyi sanayiye açma potansiyelide taşımaktadır.

GAP'ın bölgede meydana getireceği üretim artışının değerlendirilmesi için, gerek tarıma dayalı gerekse tarım dışı üretken sanayi yatırımlarına ihtiyaç duyulacağı muhakkaktır. Projenin başarıya ulaşabilmesi için, tarım ve tarıma dayalı sanayi sektörlerinin birlikte ele alınarak uygulamaya konulması gerekmektedir.

Gelişmenin itici gücü "yatırım" olduğuna göre, GAP bölgesi'ne özel sektör yatırımları çekilmelidir. Ancak değişik zamanlarda çeşitli teşvikler uygulamaya konulmasına rağmen, özel sektör yatırımlarına bölgeye çekmek mümkün olmamıştır. Bölgede yatırımların canlanması için gerek yöre içi gerekse yöre dışı müteşebbislerin ek teşvik tedbirleriyle yatırıma özendirilmesi gerekmektedir. Ancak bu aşamada gözardı edilemeyecek bir hususta sınai alt yapıyı oluşturacak ve iktisadi gelişmeyi gerçekleştirecek güç yörenin kendi potansiyeli ve insanıdır. Bu nedenle bölgeye getirilecek teşvik tedbirleri içersinde GAP yöresi müteşebbislerine öncelik verilmelidir. Diğer taraftan, teknolojiyle, istihdamıyla ve dış pazar imkânlarıyla bölgeye gelerek, ortak girişimler yapmak isteyen yabancı sermaye'de teşvik edilmeli ve ülkemizin menfaatlerini azami seviyede koruyacak akılcı bir sermaye politikası uygulanmalıdır.

Diğer taraftan GAP'ın ülkenin diğer bölgelerindeki sektörleriyle tamamlayıcılık özelliği gösteren tarımsal ve sınai faaliyetler halinde değerlendirilmesine yani yörede kurulacak sanayilerin diğer bölgelerde kurulmuş veya kurulması planlanan sanayilerle, gerek iç gerekse dış pazarlarda rekabet içine düşmemesine dikkat edilmelidir.

GAP yatırımlarına uygulanacak teşviklerin amacına ulaşabilmesi için ayrı bir "GAP Yatırım Fonu" oluşturulmalı, bu fon GAP illeri dışında kesinlikle kullanılmamalıdır. Fon'un kaynakları ayrıca tesbit edilmelidir. Bölge için verilecek teşvikler, bu fondan açılacak kredilerle desteklenmelidir. Böylece teşviklerin başarılı olmasında önemli bir engel teşkil eden "Kredi Desteği Eksikliği" giderilmiş olacak ve teşviklerle aynı paralellikte oluşturulmuş bir kredi mekanizmasının olumlu sonuçları görülmeye başlayacaktır.

Projenin ileride beklenen sonuçları verebilmesi için, en az üretim planlaması kadar üretimin pazarlanmasında önem verilmesi gerekmektedir.

Proje ile tarımsal üretimde ikinci bir Türkiye yaratılırken, üretimdeki bu artış ulusal ekonomiye büyük katkılar sağladığı gibi çözümlenmesi gereken bazı sorunlarda gündeme getirecektir. Elde edilecek ihtiyaç fazlası ürünün en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için, gerekli alt yapının ve tüm yatırımların bir plan ve program dahilinde sulama yatırımlarına paralel bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Pazarlama ve fiyat politikası konuları üzerinde önemle durulmalı, iç ve özellikle dış pazarların kazanılması için gerekli çalışmalarda önceden çözümlenmelidir.

GAP bölgesi tarımsal üretimle yetindiği dozda kesinlikle devletin destekleme fiyat politikası ile kaynak aktarım sürecine hedef olmalıdır. Aksi takdirde, böyle bir dengeleme süreci çalışmadığı durumda salt piyasa mekanizmasının söz konusu olduğu yörelerin nisbi gerilemelerinin önüne geçilemeyeceği gibi, hızlanmasına yardımcı bile olabilir. Onun için tarımsal kesimde kesinlikle piyasa fiyatı üstünde bir fiyat desteklemesi kaçınılmaz bir politika olarak uygulanmalıdır.

Bölgede yetiştirilecek ve üretimleri gerçekleştirilebilecek tarımsal ürünler, iklim ve toprak faktörleri ile birlikte yurt içi ve yurt dışı talepleri dikkate alınarak kararlaştırılmalıdır. Üretim hedefleri ve miktarlarının tesbitinde talep-arz dengesi göz önünde bulundurulmalı ve buna göre üretim planlamasına gidilmelidir.

Bölgede halen mevcut olan pazarlama sistemi ve tesisleri üretim genişlemesine cevap verebilecek nitelikte değildir. Pazarlama sistemleri ve bunların genişlemeleri ürün gruplarına uygun olmalıdır.

Bölgede tüm ürünler için tek bir pazarlama kuruluşu ve modeli meydana getirme yerine halen çeşitli ürünlerin pazarlanmasını sağlamakla görevli kamu ve kooperatif kuruluşlarının, bu görevleri etkili bir şekilde yapma şartları hazırlanmalıdır. Pazarlama kuruluşu mevcut olmayan alanlarda, öncülük yapacak kamu pazarlama kuruluşları ve kooperatifler kurulmalıdır. Kooperatiflerin gelişmesine özen gösterilmeli ve pazarlama hizmetlerinin teknik ve ekonomik esasları, üretici ve pazarlayıcıya ulaştırılmalıdır. Tüm pazarlama modellerinde pazarlayıcı kişi ve kuruluşlar; üretimin nevi, miktarı kalitesi ve tedariki hususlarında üreticiler ile işbirliği ağı kurmalı, tüm ürünlerde üretici, pazarlama kooperatifi, işleyici pazarlayıcı ve devletin işbirliğine imkân veren yaklaşımlara önem verilmelidir. Bunlar üretimin istenilen miktarda ve kalitede yapılmasında ve tedarik hizmetlerinin aksamamasında rol oynamalıdır. Üretim ve pazarlama ile ilgili her türlü veri toplama, stoklama ve değerlendirme hizmeti düzenlemelidir.

Tüm tarım ürünleri için zorunlu Türk standartları belirlenmeli ve bunların iç

piyasada yürürlüğe konulması sağlanmalıdır.

GAP projesinin en önemli sonuçlarından biride Türkiye'yi tarımsal üretim bakımından "kendi kendine yeterli ülke" olmaktan çıkararak "tarım ürünleri ihraç eden bir ülke" haline getirmesidir.

Dış satımın başarılı olabilmesi için AT ortak tarım politikaları ve Dünya tarım ürünleri talep ve fiyatları dikkate alınarak ihraç edilebilir ürünlerin yetiştirilebilmesi için tarım işletmeleri gerekli vasıtalarla yönlendirilmelidir. Ayrıca toplam arz ve talep dengesi gözönünde bulundurularak üretim planlaması yapılmalıdır.

Tarımsal ürünlerin pazarlanmasında dikkat edilmesi gereken bir hususta ürünlerin ham değil işlenerek satılmasıdır. Böylece işlenmiş ürünlerden ham ürünlere kıyasla daha fazla gelir elde edilmesi sağlanmış olacak ve hem bölgenin hemde bölgede yaşayan vatandaşların geliri artacak ayrıca istihdam imkânlarıda yaratılmış olacaktır.

GAP'ın uygulamaya konulması ile bölgenin tarımsal yapısında meydana gelecek değişiklik beraberinde özel bir kredilendirme sisteminide gerekli kılmaktadır.

Tarımsal üretim kaynaklarından yeterince yararlanılamamasının önemli nedenlerinden biride, tarım işletmelerinde görülen sermaye yetersizliğidir. Bilindiği gibi bölge tarım işletmelerinin büyük bir bölümü küçük işletmelerden meydana gelmiştir. Bu nedenle bölge işletmeleri üretim faaliyetleri neticesinde tasarrufta bulunamamakta, işletmelerin gelişmesine yardımcı olacak yatırımları yapamamakta ve verim artırıcı teknik önlemler alamamaktadırlar. Projenin başarıya ulaşabilmesi için bu sorunun acilen çözümlenmesi gerekmektedir.

Bu amaçla getirilen yeniliklerden biri, üretim faaliyetlerini tümüyle ele alarak, üretim masraflarının tespit edilmesini ve buna dayanarak işletme için gerekli girdilerin yeterince ve zamanında verilebilmesini sağlamak üzere geliştirilen Ürün Bütçelerine göre kredi verme yöntemidir.

Ayrıca T.C.Ziraat Bankası'nın çalışmalarında, tarım işletmelerinin kredi

İhtiyaçlarının teminin yanısıra GAP Master Plan Çalışması'nda belirtilen Tarıma Dayalı Sanayi Sektörlerinde kredi ihtiyaçlarının dikkate alınması faydalı olacaktır.

İşletmelere ve yatırımlara verilecek kredilerin üreticilere yeterince yararlı olabilmesi ve çıkacak sorunların çözümlenmesi için T.C. Ziraat Bankası tarafından "İzleme ve Değerlendirme sistemi " bölgede özel bir önem verilerek yürütülmesi planlanmıştır.

T.C. Ziraat Bankası'nın kredi uygulamalarında, bölgede çiftçiye aynı yönde hizmet götüren Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri gibi diğer kuruluşlar ile sıkı bir koordinasyon içinde olması ve tarımsal kredi kullanımında mutlaka Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı'nın teknik işbirliği ve desteğinden yararlanması, kredi mekanizmasının etkinliğinin artmasına yardımcı olacaktır.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AKSÖZ İbrahim :Zirai Ekonomiye Giriş Zirai İşletmecilik Genel Kısım, 2. Baskı, Atatürk Ün. Yay. No: 252/c, Erzurum, 1972.
- ARPACI Tamer : Tarımsal Pazar Koordinasyonu ve Ekonomik Gelişme, Ankara İ.T.İ.A.,Yay No: 170, Ankara, 1982.
- BERBEROĞLU C. Necat : Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede Türkiye'de Tarımın Finansmanı Tarımsal Kredi Uygulaması, Esk., İkt., ve Tic., İl., Ak.,Yay. No:235/156, Esk., 1981.
- DİLEK Şenel : Tarımsal Üretim Yapısını ve verimliliği Belirleyen Faktörler, Milli Prodüktivite Merkezi Yay. 352, Ankara, 1987.
- SADIKLAR Cafer Tayyar : Tarımsal Sanayinin Türk Ekonomisindeki Yeri, TANÖR Grubu, İzmir,.1983.

ŞEKER Murat : Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal ve Ekonomik Sorunları, V Yayınları, Baskı 1, Ankara, 1987.

TUNCER Haydar Oğuz : Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkısı, TOBB, Ankara, 1989.

MAKALELER

ANIK Ferruh : "Güneydoğu Anadolu Projesi ve Devlet Su İşleri", TÜBİTAK BÜLTENİ, Türkiye Bilimsel Teknik ve Araştırma Kurumu, Cilt: 7, Sayı:1-2, Ankara, 1990.

ARIKBAY Nedim : "1989 Sona Eren Tarım Sektörü", ÇİFTÇİ VE KÖY DÜNYASI, Cilt 5, Sayı 60, Ankara, Aralık 1989.

AŞIK Danyal : "Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Yatırım ve Teşvik Politika ve Uygulamaları", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK. Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988.

AYDOĞAN S.- KARACA Y. : GAP Göçü Frenledi, TÜRKİYE GAZETESİ, 29 Ekim 1990.

BALABAN A. TEKİNEL O. : "Southeastern Anatolian Irrigation Project (GAP)", TURKEY ECONOMY, December, Number 4., Year 2., 1989.

- BERKMAN Aytekin : "Agricultural Development and GAP", İSTANBUL CHAMBER OF COMMERCE, issue: 25, İstanbul, 1989.
- BÜLBÜL Mehmet ve Ark. : "Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler, Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi", GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ TARIMSAL KALKINMA SİMP., Ankara 18-21 Kasım 1986.
- CENKÇİ İrfan : "GAP Kapsamında Uygulanması Planlanan Tarımsal Kredi Sistemleri", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMP., Şanlıurfa, 1989.
- ÇEÇEN Kazım : "Güneydoğu Anadolu Projesine Genel Bakış", TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUTLARI İÇERSİNDE ŞANLIURFA VE GAP SEMP., İstanbul, 1988.
- ÇOLAKOĞLU Derman : "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Tarımsal Kredi ve Sorunları", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK. Mesleki Yayınları, Yay.No:49, Ankara, 1988.
- DERİCİOĞLU Taylan : "GAP Southeastern Anatolia Project", İSTANBUL CHAMBER OF COMMERCE, Issue 25, İstanbul, 1989.
- ERİŞ Atilla : "GAP'ta Entegrasyon ve Hedefler", GAP'TA DİYARBAKIR, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayın Organı, Sayı:9, Diyarbakır, 1990.

- ERKUŞ Ahmet : "Güneydoğu Anadolu Projesi Toprak İnsan İlişkilerini Düzenleme Politikaları", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa, 1989.
- GERAY Uçkun : "GAP ve Kaybolan Yıllar", MİLLİYET GAZETESİ, 17 Ekim 1990.
- GÖKDEMİR Neslihan : "GAP Geleceği Tartışılıyor", DÜNYA GAZETESİ, 18 Ekim 1990.
- GÜNEŞ Turan : "Türkiye'de Tarım Ürünleri Pazarlama Sisteminin İşleyişi", TARIM ORMAN VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, Sayı 21, Ankara, Kasım 1987.
- GÜNEŞ T., ARIKAN R., KACABEY A., ALBAYRAK N. : "Tarım Ürünleri Pazarlanması", GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ TARIMSAL KALKINMA SİMPOZYUMU, ANKARA, 1986.
- GÜNEŞ T. ve Diğerleri : "GAP'ta Tarım Ürünlerinin Pazarlanması Sorunları", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK. Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988.
- GÜNGÖR Z., KİP E. : "Türkiye'de Ekonomik Gelişme Sürecinde, Tarım Sektörü İle Diğer Sektörler Arasındaki Yapısal İlişkiler", DPT, PLANLAMA DERGİSİ, Sayı.26, Eylül1990.

- KUTLU Sadık : "Açılış Konuşması", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMP., Şanlıurfa, 1989.
- ÖNDER İzzettin : "Güneydoğu Anadolu Projesinin Ekonomik ve sosyal etkileri", TARİHİ VE KÜLTÜREL BOYUTLARI İÇERSİNDE ŞANLIURFA VE GAP SEMP., İstanbul, 1988.
- ÖYMEN Örsan Kunter : "GAP'ta Toprak Krizi", MİLLİYET GAZETESİ, 1 KASIM 1990.
- SAYLAN Ahmet : "GAP'ta Toprak İnsan İlişkilerinde Mevcut Durum ve Uygulamaları", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMP., Şanlıurfa , 1989.
- ŞAHİNÖZ Ahmet : "GAP ve Ortadoğu Pazarları", Ç.Ü., Zir. Fak., (GAP) Bölgesi Tarımsal Çalışmalar Dökümanasyonu Broşürü, No:1, GAP Yay. No:16, Adana, 1988.
- TEKİNEL O., ÇEVİK B., KANBER R., BAYTORUN N. : "Güneydoğu Anadolu Sulama Projesi (GAP) Özeti", Ç.Ü. Ziraat Fak.Ya., Uludağ Üniv. Ziraat Fak. 12 Haziran 1989 Günü verilen Konferansta Sunulmuş, Bursa, 12 Haziran 1989.
- TEKİNEL Osman : "Güneydoğu Anadolu Projesi Türkiye, Çukurova ve Mersin Ekonomisine Muhtemel Etkileri", Ç.Ü. ZİRAAT FAK. TOBB TİC.VE SAN.OD. KONSEY TOPLANTISI, Mersin,1990.

TEKİNEL Osman

: "GAP Tarımında Uzun Vadeli Üretim ve Ticaret Perspektifi", Ç.Ü., Ziraat Fak., Türkiye Ticaret Odaları Başkanları Toplantısı, Adana, 1990.

TUNCER Haydar

: "GAP'da Tarıma Dayalı Sanayi Politikaları", GAP'TA TARIM-TARIMA DAYALI ENDÜSTRİLER VE FİNANSMANI SEMPOZYUMU, Şanlıurfa 1989.

YURDAKUL Oğuz

ERKAN Onur

: "Türkiye'nin Tarım Ürünleri İhracatı Sorunları ve GAP Alanında Dikkat Edilmesi Gerekli Bazı Konular", GAP GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ 1. URFA-HARRAN KALKINMA SEMP., TZDK, Mesleki Yayınları, Yay. No:49, Ankara, 1988.

: "Southeastern Anatolia Project", TURKEY EKONOMY, Number 1., Year 1, September, 1988.

: "GAP Kapsamında Yatırım Teşvikleri", İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ, İstanbul 15 Şubat 1989.

: "Türkiyede Uygulanan Tarımsal Kredi Politikaları", ÇİFTÇİ VE KÖY DÜNYASI, Mart 1989.

: "GAP Paneli", BİLİM VE TEKNİK, Cilt 23, Sayı 270, Mayıs 1990.

: "Güneydoğu Anadolu Projesi", TARIM ORMAN VE KÖY İŞLERİ BAKANLIĞI DERGİSİ, Sayı 7, Eylül 1986.

_____ : "GAP", TÜBİTAK BÜLTENİ, Cilt 7, Sayı 1-2, 1990.

_____ : "Güneydoğu Anadolu Projesi" İSTANBUL TİCARET ODASI GAZETESİ, Sayı 1457, Yıl 30, İstanbul, 1 Mayıs 1987.

DİĞER KAYNAKLAR

GAP B.K.İ.B. : "GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri (1985-1990)", Ankara, 30 Kasım 1990.

GAP B.K.İ.B. : "GAP Projesinin Finansman Gereksinimi", Ankara, 30 Ekim 1990.

GAP B.K.İ.B. : "GAP Projesinin Türk Ekonomisindeki Yeri", Ankara, 1990.

GAP B.K.İ.B. : Güneydoğu Anadolu (GAP) Broşürleri, Creavite Yay., Ankara, 1990.

GAP B.K.İ.B. : GAP İle İlgili Bazı Özet Bilgiler, Ankara, ?.

DİE : Türkiye İstatistik Yıllığı 1989, Yay No:1405, Ankara, Nisan 1990.

DİE : 1990 Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları, Ankara, 26 Ekim 1990.

DPT : "Güneydoğu Anadolu Projesi", DPT, Proje Yönetim Birimi, Ankara, Eylül 1988.

- DPT : "Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu", Yöneticiler için Özet, Cilt 1, Ankara, Nisan 1989.
- DPT : "Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu", Cilt 2, Ankara, Nisan 1989.
- DPT : "Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu", Cilt 3, EK A,B,C, Ankara, Nisan 1989.
- DPT : "Güneydoğu Anadolu Projesi Master Plan Çalışması, Master Plan Nihai Raporu", Cilt 4, Ek D,E,F,G, Ankara, Nisan 1989.
- DPT(SPO) : The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study Final Master Plan Report, Executive Summary, Volume 1, Ankara, 1990.
- DPT(SPO) : The Southeastern Anatolia Project Master Plan Study, December, Ankara, 1988.
- DPT : "Güneydoğu Anadolu Projesi", T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlık GAP Grup Başkanlığı, ?, ?.
- DPT : GAP Bülteni, Güneydoğu Anadolu Projesi, Başbakanlık DPT-MGAP Grup Başkanlığı, Yıl:1, Sayı:2, Ekim 1989.
- DPT : Temel Ekonomik Göstergeler, Temmuz 1990.

- DPT : T.U.B., Faaliyet Raporu, Ocak 1990
- DPT : Planlama Dergisi, Yay. No: DPT 2223, MGS:22 Sayı 26, Eylül 1990.
- DSİ : Devlet Su İşleri Bülteni, Sayı 342, Şubat 1990.
- DSİ : Güneydoğu Anadolu Projesi Atatürk Barajı ve Hidroelektrik Santrali Broşürü, DSİ Basım ve Foto Film Matbaası, Ankara, 1989.
- DSİ : Güneydoğu Anadolu Projesi GAP Broşürü, DSİ Basım ve Foto Film İşletme Müdürlüğü Matbaası, Ankara, 1989.
- HDT : Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ekim 1990.
- HDT : Başlıca Ekonomik Göstergeler, Ocak 1991.
- İSO : Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın İller İtibariyle Dağılımı (1979-1986), İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi, Yay No: 1988/8, İstanbul, Mayıs 1988.
- İSO : 1989 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul Sanayi Odası Araştırma Dairesi, Yay No: 189/2, Mart 1989.
- TOBB : "GAP ve Özel Sektör", Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1989.

- TOBB : İktisadi Rapor 1989, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1989.
- TOBB : İktisadi Rapor 1990, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Ankara, 1990.
- TZOB : Zirai ve İktisadi Rapor 1988-1989, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yay. No:163, Ankara, 1990.
- Ec News : Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği Bülteni, Sayı:10, Ankara, 3 Şubat 1989.
- Ec News : Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği Bülteni, Sayı:8, Ankara, 19 Ocak 1990.
- Köy İşleri ve Koop. Bakanlığı : Köy Envanter Etüdüleri, 1981.
- _____ : R.G., T.1.12.1984, S.3083.